

Izvorni znanstveni rad
UDK 261.7(497.5 Dubrovnik) »16/17«
Primljeno: 21. 5. 2009.

DUBIA ET CONSULTA: MIŠLJENJA DRŽAVNIH TEOLOGA DUBROVAČKE REPUBLIKE U 17. I 18. STOLJEĆU

RELJA SEFEROVIĆ

SAŽETAK: Tematski svrstana mišljenja teologa Dubrovačke Republike koji su savjetovali Senat u kritičnim prilikama unutrašnje politike daju višedimenzijsku sliku odnosa između države i Crkve u 17. i 18. stoljeću, ne zanemarujući pritom probleme pojedinaca. Nudeći uvid u duhovnu kulturu i stupanj izobrazbe, ova mišljenja također svjedoče o trajno nesigurnom položaju klerika izloženih neprekidnom državnom nadzoru.

Uvod: teolozi kao državni službenici

Katolička vjera jedan je od stupova identiteta Dubrovačke Republike. Nažalost, rimskog se papu prečesto doživljavalo tek kao jednog od stranih moćnika, što je uvjetovalo poslovično poznat oportunitizam vlasti Republike, ali i želju da što samostalnije upravljaju životom dubrovačke Crkve. Pokušaj pomirbe duhovne s praktičnom svjetovnom stranom urodio je ustanovom teoloških savjetnika, navedenih u arhivskim izvorima kao *consultori* ili *teologi di Stato*. Zapleteni odnosi između države i Crkve znali su dovesti do nesuglasica, pa je Senat Republike nerijetko razmatrao mišljenja teologa prije donošenja konačne odluke u mnogim pitanjima gdje je svjetovna vlast zadirala u duhovnu.¹

¹ Spominju se već 1345., kada je Senat u sporu sa stonskim biskupom pred papinskom Kurijom u Avignonu postigao povoljno rješenje da smije imenovati nekoliko domaćih teologa kako bi na licu mjesta riješili sukob. *Ecclesiae Ragusinae Historia auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu et Iacobo Coletto, olim eiusdem Societatis alumno* (dalje: *Illyricum Sacrum*), sv. VI. Venetiis MDCCC: 330-333.

Relja Seferović, znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: reljaseferovic@yahoo.co.uk

Ustanova “državnih teologa” nije bila dubrovačka specifičnost. Zrcali se u stoljetnom dubrovačkom velikom takmacu s Jadrana, Veneciji. Štoviše, naša je starija historiografija već uočila da postoji sličnost ne samo u nazivu, već i u nastojanju da država stekne formalno kanonsko opravdanje za svoje ponekad nekanonske poteze.² U tome je zapravo bit ustanove državnih teologa, kako u Veneciji, tako i u Dubrovniku. Na tom je polju u drevnoj Gospodarici Jadrana najviše postigao znameniti fra Paolo Sarpi (1552-1623), pripadnik Prosjakčkog reda servita, Slugu Marijinih. U pretjeranoj odanosti domovini, naveo je svoju vladu da izglasa nekoliko protucrkvenih zaključaka, pa je papa Pavao V. zbog utjecaja “strašnog fratra” 1606. kaznio Veneciju izopćenjem, što se ipak godinu dana kasnije moralo opozvati. Značajno je da je Sarpi uživao punu potporu mletačkog Senata i dužda Leonarda Donà, te mu se posebnim ukazom jamčila zaštita protiv Rima, uz čast državnog “teološkog savjetnika”, i propisana godišnja plaća od 200 dukata.³

Sarpi je izdvojeni primjer “idealnog” državnog teologa koji ne preza ni pred progonom svoje matične ustanove i sukobom s najvišim crkvenim poglavarom, samo da bi pomogao domovini i zaštitio njene interese.⁴ On predstavlja ideal kakav je i za Dubrovčane trebao biti državni teolog: učen, moralan, ali i bez skrupula prema Rimu. Prve dvije osobine krasile su niz dubrovačkih teologa. Cvijet domaćeg klera, s ravnomjerno zastupljenim pripadnicima svih Redova s prostora pod političkim nadležštvom Republike,⁵ okupivši stručnjake za teologiju, kanonsko i rimsko pravo i, nadalje, dobre poznavatelje života grada i okolice i običaja stanovnika, stoljećima je ljepotom misli pridonosio vanjskom

² “I u ovome Dubrovnik naslijedi Mletke, koji su imali takogjer ‘teologe Republike.’” Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, prvi dio. *Rad JAZU* 119 (1894): 132.

³ Michael Ott, »Paolo Sarpi.« *The Catholic Encyclopedia*, vol. 13. New York: Robert Appleton Company, 1912. Dostupno na <http://www.newadvent.org/cathen/13477b.htm> (pristup izvršen 20. lipnja 2008.). Svestrano obrazovani fra Paolo Sarpi pridonio je i raspravama o optici, početkom 17. stoljeća, predviđajući izum dalekozora. O tome više Žarko Dadić, »Dominisov rad na problemima fizike.«, u: *Marcus Antonius de Dominis. Opera Physica. De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride. Euripus seu de fluxu et refluxu maris. Radovi iz fizike. O zrakama vida i svjetla u optičkim staklima i dugi. Eurip ili o plimi i oseci mora*, ur. Ante Maletić i Darko Novaković, prev. Ivica Martinović. Split: Lamaro; Zagreb: HAZU, 2005: IX.

⁴ Stoga je fra Paolo Sarpi s pravom opisan kao “gorljiv zagovornik mletačke neovisnosti od papinske crkvene politike.” Lovorka Čoralić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, 2001: 11.

⁵ “...državnijeh teologa, izabranijeh vazda izmegju najučenijeh i najuzornijeh redovnika, da savjetuju vladu i državne zborove u crkveno-političkim pitanjima.” K. Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, prvi dio: 62.

ugledu i unutarnjoj stabilnosti države. Zato sačuvana mišljenja državnih teologa bacaju nemalo svjetla ne samo na tadašnju naobraženost i duhovnu kulturu općenito, već razrješavaju mnoge nastale nedoumice. No, tek ćemo na temelju njihova konkretnog rada moći ocijeniti koliko su udovoljili i trećem prisutnom (iako neizrečenom) zahtjevu, da bespogovorno provode želje svog Senata dajući im odgovarajuće kanonsko opravdanje.

Rad državnih teologa u baroknom Dubrovniku

Iako je potresom iz 1667. Dubrovnik pretrpio najteže razaranje u svojoj povijesti, ipak su unutarnje prilike u doba baroka ostale mirnije, nego za burne renesanse. Ne kuju se urote, nadbiskupi ne podnose tužbe protiv Republike pred licem pape, suzbijeni su protestantski pokušaji. Stoga uloga državnih teologa nije bila toliko upadljiva na baroknoj pozornici grada u godinama poslije velikog potresa kao prilikom renesansnih vjerskih previranja, kada je njihov doprinos skladnim odnosima između državnih i crkvenih vlasti bio nemjerljiv.⁶ Međutim, činjenica je da njihova vještina dolazi do izražaja jednako dobro u trenutku kad su morali riješiti niz manjih pitanja oko kojih se odvijao svakodnevni život klerika i svjetovnjaka, ali se naslućivala i temeljna vjerska pozadina. Naime, njihov odgovor na svako pitanje, na svaku dvojbu dubrovačkih vlasti pratilo je pozivanje na odgovarajuće pravne ili vjerske autoritete.

Sam formalni autoritet predstavljao je važno obilježje položaja teologa, iako ga nisu redovito pratile odgovarajuće materijalne (pogotovo novčane) povlastice kao u Veneciji. Naime, unatoč svečanom obredu kojim je državni teolog javno uvođen u službu,⁷ vlada mu nije davala godišnju plaću. Vjerovalo se da

⁶ Sukobe s nadbiskupima sredinom i početkom druge polovice 16. stoljeća pratili su istovremeno pokušaji protestanata da se učvrste na dubrovačkom području. Jednom i drugom je parirao izvrsno obrazovani otac Klement Ranjina (1482-1559), pisac i propovjednik na ures dubrovačkoj Kongregaciji Dominikanskog reda. O njemu suvremeni prikaz daje Marijan Biškup, »Klement Ranjina, duhovni pisac i propovjednik (1482.-1559).«, u: Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13.-21. stoljeće)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Dominikanska naklada Istina, 2008: 187-195.

⁷ »Teolog Republike kojega je Presvijetli Senat izabrao uveće se u Presvijetlo Malo vijeće, dade mu se sjesti na prijenosnu klupicu, dozvoli mu se pokriti glavu, Njegova Svjetlost [knez] kaže mu da je izabran i imenovan od strane Presvijetlog Senata itd. Potom teolog zahvaljuje na časti, a Njegova Svjetlost [knez] uzvraća neka prisegne. Potom teolog ustaje i priseže, dodirnuvši grudi. Pritom je teolog odjeven u najsvečanije odijelo, a jedan kancelar ga prati i u dolasku i u odlasku.» Relja Seferović, »Dubrovački teolozi o židovskoj zajednici u prvoj polovici 18. stoljeća.« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 44 (2006): 144.

sam izbor predstavlja veliku čast, uz koju ne treba dodatni državni trošak. To je smatrao uputnim navesti u svom izvještaju habsburškoj carici Mariji Tereziji i njezin anonimni povjerenik, koji se zatekao u Dubrovniku 1775. i upozorio da Republika redovito “bira svog teologa i savjetnika, ali mu ne daje nikakvu plaću, jer je dobro da onaj tko živi za ljubav Božju također i radi za istu svrhu”.⁸ Ovaj se detalj bitno razlikuje, primjerice, od tada uobičajene prakse za adventske i korizmene propovjednike, koji su svake godine propovijedali u katedrali i za to redovito primali odgovarajuću naknadu, čak i u uvjetima povećane štedljivosti.⁹ Poznato je nezadovoljstvo, pa i ogorčenost franjevca Sebastijana Slade Dolcija, koji je časnu i odgovornu dužnost teologa Republike vršio više od četiri desetljeća,¹⁰ zbog inertnosti dubrovačke vlade kad je trebalo opteretiti državnu blagajnu. Ipak, možemo naslutiti, dakako, da su državni teolozi bili obeštećeni na druge načine. To neizravno priznaje i terezijanski izvjestitelj, jer istom prilikom upozorava da se u gradu vrlo poštuje osoba izabrana na ovu dužnost i često je dalje unaprijeđena na položaj nekog [stonskog ili trebinjsko-mrkanjskog] biskupa.¹¹ U našem promatranom razdoblju te se časti nije domogao Sebastijan Slade Dolci, ali njegov stariji subrat, Angelo Franchi, 1728. postao je čak dubrovačkim nadbiskupom,¹² dok je franjevca Vicka Lupija vlada imenovala stonskim biskupom jeseni 1702.¹³

U skladu s protokolom javne uprave, koji je do sitnica određivao međusobne veze dubrovačkih vijeća, magistrata i svih pridruženih tijela, znalo se i za postupak kako su angažirani državni teolozi. Kad bi bio potreban njihov savjet, Senat im se obraćao posredno, preko Malog vijeća, kojem bi izdao odgovarajuće naredbe i upute. U spisima Vijeća umoljenih ili Senata obično su

⁸ ...è bene che chi vive per amor di Dio, travagli ancora per lo stesso fine. Maja Novak, »Organizacija vlasti i odnos crkve i države u Dubrovniku u XVIII. stoljeću.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1960-61): 431.

⁹ Relja Seferović, »Adventski i korizmeni propovjednici u dubrovačkoj katedrali 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 86-88.

¹⁰ Miroslav Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči, dubrovački biograf XVIII veka*. SAN. Posebna izdanja, knjiga CCLXXXVIII. Beograd: Naučno delo, 1957: 18.

¹¹ M. Novak, »Organizacija vlasti«: 431.

¹² *Illyricum Sacrum*, sv. VI: 277.

¹³ Knez i vijećnici su 15. listopada 1702. pisali fra Vicku Lupiju, franjevcu opservantu, “svom propovjedniku i teologu” (*predicatore e teologo nostro*) u Konavle i imenovali ga stonskim biskupom umjesto preminula Alfonsa Ghetaldija. Tako je odlučio Senat *con pienezza de voti*. O tome u *Lettere e Commissioni di Ponente* (dalje: *Lettere di Ponente*), serija 27.6, sv. 42, f. 231r, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD). O istome se javlja papi Klementu XI. u pismu od 29. studenog 1702. *Lettere di Ponente* sv. 42, f. 237r.

navođene u krajnje sažetom obliku, a nerijetko bi izostao bilo kakav opis tražene odredbe. Za to je karakterističan primjer sa sjednice Senata održane 29. travnja 1716., kada je, bez spomena o čemu se prethodno vodila rasprava, jednostavno rečeno da “valja pozvati teologe Republike da se s njima posavjetuje o poznatom predmetu”,¹⁴ ili sa sjednice održane 20. ožujka 1721., kad je naveden posve lapidaran zaključak da se “povjerava Malom vijeću da izvrši s našim teolozima kako je zaključeno”.¹⁵ Zanimljivije je kad bi sličnim odlukama dodali zahtjev da treba postupiti *cum vinculo secretis*, pod obvezom tajne, kao sa sjednice održane 28. lipnja 1725., kada je Malom vijeću naloženo da “pozove teologe Republike, povjeri im pod obvezom čuvanja tajne poznati slučaj, primi njihovo mišljenje i izvjesti o tome Presvijetli Senat.”¹⁶ Malo vijeće, kao izvršno tijelo vlasti, poduzelo bi sljedeći korak, izravno bi se obratilo teolozima i iznijelo im pitanja, odnosno dvojbe, *dubia*. Uslijedio bi odgovor u pismenom obliku, a sačuvana mišljenja, *consulta*, nude nam panoramski pregled ove problematike, karakteristične za vrijeme baroknog Dubrovnika.¹⁷

Bilo je uobičajeno da se dobiveni odgovori potom javno pročitaju u Senatu, što sudimo na temelju iznimke s kraja siječnja 1734., kada je dopušteno da “svatko od gospode vijećnika smije pročitati navedena mišljenja u Tajništvu, iako još nisu pročitana u Presvijetlom Senatu.”¹⁸ Dakako, otvarala se pritom mogućnost za razne spekulacije, pa se ponekad uslugama državnih teologa koristilo i da bi se odugovlačilo pri izglasavanju odluka u Senatu. Primjerice, 18. siječnja 1741., prilikom rasprave o dodjeli prava rizničarima katedrale i drugim upraviteljima zaklada za pobožne svrhe da ubuduće samostalno ubiru potrebna sredstva, nezadovoljna se manjina pozvala na službu državnih teologa, očito smatrajući da se u protivnom zadire u crkveni privilegij.¹⁹ Isto se dogodilo i početkom ožujka 1742.,²⁰ s tim da su tada razmatrali primanja

¹⁴ *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), serija 3, sv. 146, f. 206v, DAD. Ovo je jedina odluka usvojena tog dana.

¹⁵ *Cons. Rog.* sv. 150, f. 56r.

¹⁶ *Cons. Rog.* sv. 152, f. 120v.

¹⁷ S. M. Cerva upozorio je na svog starijeg subrata, Ludovika Franova Zamagnu, službeno izabranog za državnog teologa 4. studenog 1677. (*Cons. Rog.* sv. 122, f. 249r), kojega su donosili u Senat da iskaže svoja mišljenja, iako je teško patio od kostobolje (Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. II/III. Zagreb: JAZU, 1977: 367).

¹⁸ *Cons. Rog.* sv. 156, f. 82r.

¹⁹ *Cons. Rog.* sv. 159, f. 185r-v.

²⁰ *Cons. Rog.* sv. 160, f. 68r-69r.

državnih činovnika, pri čemu se vijećnici Senata nisu mogli složiti je li potrebno tražiti za to savjet od državnih teologa. Dakle, uloga državnih teologa često je nadilazila okvire pukih vjerskih nesuglasica i od njih se katkad očekivalo da zahvate i u vrlo složene odnose, neposredno vezane uz rad državnih tijela.

Međutim, na temelju škratih podataka iz zapisnika Senata nije lako izvesti odgovarajući zaključak i podignuti veo tajne kojim su tadašnji državnici nastojali skriti svoje odluke.²¹ Ponekad bi, doduše, sretna okolnost ukazala kamo je zapravo vodio naum Senata. Tako je 21. prosinca 1711., kao i u netom spomenutim slučajevima, Senat jednostavno povjerio “Presvijetlom Malom vijeću da sazove teologe i od njih primi poznate informacije, kao što je odlučeno”, bez ikakva pobližeg određenja. No, ne može se smatrati slučajnošću što je već idućeg dana, 22. prosinca, održana nova sjednica Senata na kojoj su “oci Družbe Isusove uklonjeni s položaja teologa naše Republike, te im se ubuduće nije mogla povjeriti ova dužnost, osim ako se protivna odluka ne izglasa s tročtvrtinskom većinom glasova.” Odluka je stupila na snagu odmah, pa su isusovci Rafael Tudisi i Ardelio Della Bella službeno izbačeni s položaja državnih teologa.²² Ujedno je odlučeno da na svakoj prvoj sjednici Senata u mjesecu tajnik mora pročitati spomenutu odredbu, sve do iduće odluke.²³

Izvori iz dubrovačkog Kolegija Družbe Isusove bacaju više svjetla na ovu spornu senatsku odluku i postaje jasno da su dvojica uglednika kažnjeni zbog tadašnjeg sukoba Dubrovačke kongregacije Dominikanskog reda s nadbiskupom Andreom de Robertisom.²⁴ Naime, kad je Senat zapitao Tudisija što misli o nastalom sukobu, odbio je iznijeti svoje mišljenje i bilo mu je draže odreći se svoje dužnosti, nego umanjiti ugled svojih starješina. Drugim riječima, nije htio istupiti protiv nadbiskupa.²⁵ Iako se iz senatske rasprave jasno vidi da je odluka bila osobno motivirana i uperena samo protiv Tudisija i Della Belle, jer

²¹ Nažalost, za ovo kasnije razdoblje nisu sačuvane knjige iz serije *Secreta Rogatorum* s tajnim odlukama Senata, koje su, po postojećem sumarnom inventaru arhivskog gradiva Dubrovačke Republike, vođene posljednji put u 17. stoljeću.

²² *Cons. Rog.* sv. 143, f. 174r.

²³ Za odluku je glasalo 16 vijećnika, 8 je bilo protiv, a 2 uzdržana. *Cons. Rog.* sv. 143, f. 174r.

²⁴ *Ljetopis dubrovačkoga kolegija. Chronicon Collegii Ragusini 1559-1764.*, ur. Miroslav Vanino, D.I. *Fontes et studia. Vrela i prinosi. Zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, br. 7. Sarajevo: Nova tiskara, 1937: 47-48.

²⁵ *Elogia Iesuitarum Ragusinorum a patre Georgio Bašić S. J. conscripta.* Ur. Dragoljub Pavlović. *Croatia sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata* 3 (1933): 186.

je u nastavku odbačen raniji prijedlog da se državni teolog Republike ne može više birati među isusovcima osim uz tročtvrtinsku većinu glasova,²⁶ ipak je trebalo proteći više od 20 godina dok opet jednom isusovcu nije ukazano povjerenje kao teologu-savjetniku.²⁷

U ovom se svjetlu prirodno nameće pitanje tko su bili državni teolozi, kako su birani i kako se to odražavalo pri izricanju njihovih stajališta.

Izbor i porijeklo teologa

Kao što je Malo vijeće neposredno komuniciralo s teolozima, provodeći volju Senata, tako ih je ono formalno uvodilo u dužnost, pošto bi ih izabrao Senat. Obično su birali po dvojicu teologa, i to pošto bi se Senat uvjerio u njihove sposobnosti. Pred kraj svibnja 1716., zbog povećanog opsega poslova, uz postojeće su izabrana još dva državna teologa, benediktinac Romuald Bašić i franjevac Angelo Franchi.²⁸ Premda je franjevac Sebastijan Slade Dolci možda ostavio najveći trag u časti državnog teologa u 18. stoljeću, jer je na tom položaju proveo puna četiri desetljeća, ipak se ne možemo složiti s lakonskom primjedbom iz anonimnog izvještaja Mariji Tereziji 1775. da je “vlada imenovala teologe samo iz redova Male braće.”²⁹ U prvoj polovici 18. stoljeća među njima su dominirali pripadnici Benediktinskog reda, unatoč povremenim nesporazumima, pa i otvorenim sukobima između benediktinaca i državnih ili crkvenih vlasti. Tako je Senat u rujnu 1711. zaprijetio progonom Ignaziju Giorgiju i Romualdu Bašiću iz Mljetske kongregacije, što je ublaženo tek opomenom kardinala Francesca Barberinija, u pismu poslanom 20. veljače 1712. iz Rima.³⁰ S druge strane, njihov subrat Lodovico Moreno, član lokrumskog samostana,

²⁶ Istina, ovaj je prijedlog podržan tek s jednim glasom većine, omjerom 12-11, uz dva uzdržana. Možda je s ovim posredno u vezi i ograničenje isusovcima na uobičajeni uvoz vina s Pelješca za potrebe Kolegija. Tako je 18. veljače 1712. u Senatu prihvaćen prijedlog s 12 glasova za, 9 protiv i 4 uzdržana, kojim se količina od 120 barila (*cados*) vina smanjuje na 100 barila. *Cons. Rog.* sv. 143, f. 197r.

²⁷ Bio je to Giovanni Andrea Lupati, Rektor kolegija Družbe Isusove, a zajedno s franjevcem Sebastijanom Sladom Dolcijem potpisao je mišljenje o oporuci Francesca Rogaccija, preminula u ožujku 1733., kako stoji u *Acta Sanctae Mariae Maioris* (dalje: *ASMM*), serija 76, 18. stoljeće, sv. XXV, dokument br. 2909/38.

²⁸ *Cons. Rog.* sv. 147, f. 19v-20r.

²⁹ M. Novak, »Organizacija vlasti«: 436.

³⁰ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. I, dokument br. 61.

bio je vlasteli omiljen adventski i korizmeni propovjednik u katedrali, pa su ga znali zaštititi od nadbiskupova nezadovoljstva.³¹

Budući da se o izboru državnih teologa glasalo u Senatu, pritom su katkad izlazile na vidjelo razne nesuglasice. Sebastijan Slade Dolci izabran je, istina, bez poteškoća 16. travnja 1733., ali istovremeni izbor Ignazija Giorgija izazvao je polemiku među vijećnicima. Tvrdilo se, naime, da je prekršena procedura, jer su za Giorgija glasali i članovi Senata koji su istovremeno bili civilni upravitelji benediktinskog samostana Sv. Jakova, što je bilo protivno pravu, pa se posumnjalo u nepristran izbor.³² Ipak, Giorgijev ugled bio je neosporan. Zato je i njegov mlađi suvremenik, biograf Serafin Marija Cerva, u popisu Giorgijevih latinskih djela naveo i “Različita mišljenja, kako po ćudoređu, tako i po nauku svetih kanona”,³³ a u nastavku teksta obrazložio je taj zapis napomenom da je “ove rasprave [Giorgi] sastavljao na molbu Senata kao teolog Republike, uz nekolicinu koje je napisao o ćudoređu na molbu prijatelja.”³⁴ Pišući pak o njegovu kolegi Dolciju, Cerva je također upozorio na istu čast, zaključivši da “pod naslovom teologa Senata, kako ga nazivaju, djeluje kao savjetnik i odgovara na pitanja Senata po kanonskom pravu, crkvenim uputama, pravednim i dobrim zakonima u nekim težim predmetima, savjetujući što treba odlučiti i napraviti.”³⁵ U kratkoj autobiografiji u djelu *Fasti Litterario-Ragusini*, Dolci je među vlastitim neobjavljenim djelima spomenuo i skup “ćudorednih i pravnih savjeta”, odnosno mišljenja koja je napisao kao državni teolog na zahtjev vlasti Republike.³⁶

Pored Giorgija i Dolcija, na položaju državnog teologa znanjem i vještinom istaknuli su se i brojni drugi. Franjevac Frano iz Dubrovnika, pohvaljen od strane franjevačkog biografa kao “prvak među teolozima svog vremena”, ili

³¹ Između 1709. i 1725. Moreno je propovijedao šest puta u dubrovačkoj prvostolnici. U travnju 1717. Senat je morao riješiti njegov sukob s nadbiskupom Conventatijem. Od državnih teologa, kao adventski i korizmeni propovjednik osobito se istaknuo Sebastijan Slade Dolci, koji je sedam puta propovijedao u katedrali od 1729. do 1771. R. Seferović, »Adventski i korizmeni propovjednici«: 90.

³² *Cons. Rog.* sv. 156, f. 30r-31r.

³³ *Consultationes variae tam ex morum, quam ex sacrorum canonum doctrina.* S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II/III: 186.

³⁴ *Consultationes eiusmodi Reipublicae theologus, rogante Senatu, lucubrat, praeter paucas in re morali rogantibus amicis scriptas.* S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II/III: 191.

³⁵ S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. IV: 77.

³⁶ Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*, ur. i prev. Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 138.

čak “strah teologa”, kako se o njemu govorilo dok je u Rimu predavao teologiju u znamenitom samostanu *Ara Caeli*,³⁷ nije se ni po čemu formalno razlikovao od svojih kolega pod budnim okom dubrovačkih vlasti. Isusovac Ardelio Della Bella pak dobro je poznat po svom misionarskom radu i uspješnim propovjedničkim istupima diljem Dalmacije krajem 17. i početkom 18. stoljeća,³⁸ dok je dominikanac Dionizije Remedelli nekoliko desetljeća kasnije uspješno zastupao dubrovačku vladu kao diplomat na bečkom dvoru.³⁹ No, premda je zbog svoje učenosti opravdano nosio titulu “teolog”, nikad nije postao jednim od “državnih teologa”, niti se formalno tražilo njegovo mišljenje o redovitim problemima koji su bili predmetom njihova rada.⁴⁰ Krajem 18. stoljeća, kao državni teolog isticao se i dominikanac Arkandeo Callichio (Kalić), tada ujedno i znameniti propovjednik,⁴¹ ali mišljenja koja je sastavljao za potrebe vlasti ovdje nisu sačuvana.

Vrijedno je pažnje da su, barem u ovom razdoblju, službu državnih teologa vršili ponajviše pripadnici Redova, a ne i svjetovno svećenstvo. To je bitna razlika u usporedbi s gradovima u mletačkoj Dalmaciji. Primjerice, splitski kaptol birao je kanonika-teologa, kojega je kasnije potvrđivao nadbiskup, a vršio je “delikatnu službu poučavanja vjernika u kršćanskim dogmama.”⁴²

³⁷ Pravim imenom Frano Cafarello, kako navodi Benvenuto Rode, *Necrologium fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. Francisci Ragusii*. Ad Claras Aquas (Quaracchi): ex typographia Collegii S. Bonaventurae, 1914: 65-66. Bio je također teolog savjetnik biskupu Ancone, a poslije toga papi Inocentu XII. On je “napisao vrlo mnogo savjeta, koji su sada negdje sakriveni” (S. Slade, *Fasti Litterario-Ragusini*: 106).

³⁸ Čak je nazivan “apostolom Dalmacije”. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. II. Zagreb: Filozofsko-teološki fakultet Družbe Isusove, 1987: 117.

³⁹ O njegovim vezama s caricom Marijom Terezijom sredinom šezdesetih godina 18. stoljeća više Miljenko Foretić, »Dubrovnik u vrijeme rusko-turskoga rata (1768.-1775.) s posebnim obzirom na odnošaje s Austrijom.« Rukopis objavljen u Miljenko Foretić, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama. Zbornik odabranih radova*, prir. Anica Kisić. Dubrovnik: Matica hrvatska, 2007: 139-140 i 195-196. O Remedelliju kao nastavniku teologije u Pisi pisao je još S. Slade, *Fasti Litterario-Ragusini*: 102.

⁴⁰ Isto vrijedi za Vlaha Mordina iz istog Reda, pisca rasprave protiv lihve i višekratnog propovjednika u katedrali prilikom adventa i korizme. O njemu više Relja Seferović, »Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike.«, u: Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacrametopolim Ragusinam. Editio princeps*, prir. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2008: 60-61.

⁴¹ Agostino Giurgevich, *Cenni biografico-letterarii dei personaggi più illustri della Congregazione Ragusina di San Domenico dal 1750 in poi*. Spalato: tipografia di Antonio Zanoni, 1867: 27.

⁴² Ivan Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975: 155.

Pritom su ovlasti gradskog vijeća bile posve zanemarene, a dominirao je crkveni utjecaj, što obrazlažemo različitim političkim prilikama u odnosu na Republiku Sv. Vlaha. Društvena struktura među državnim teozozima u Dubrovniku pokazuje da su dominirali pučani (tradicionalno najviše zastupljeni u Redovima), a vlastela (nosioci najviših položaja u svjetovnom kleru, osim nadbiskupske časti) su ostala relativno malobrojna, što se protivilo vladajućim načelima dubrovačkih upravnih tijela. Možda se time htjelo smanjiti opasnost od raskola i novih sukoba među vlasteoskim klanovima. Međutim, nije bila sporna odanost državnih teologa tada postojećem društvenom poretku, i to je izvrsno izrazio stranac među njima, benediktinac Moreno, ukazavši Senatu čak da treba biti “na savjesti Njihovih Svjetlosti da ne ugroze svoj suverenitet, nego da ga neokrnjena predaju potomcima.”⁴³

Svakodnevni život otvarao je niz pitanja u državno-crkvenim odnosima, pa su savjeti državnih teologa koristili objema stranama. U praksi je nadbiskup najčešće formalno odobravao zahtjeve svjetovnih vlasti, pa i onda kad je trebalo prebjegu ukinuti pravo utočišta, ili izvršiti raspodjelu crkvene imovine. Pritom se katkad savjetovao s vlastitim stručnjacima, koji nisu nužno bili iste osobe koje je već angažirala država. Tako je u sporu oko izručenja prebjega iz Dominikanskog samostana 1760. nadbiskup okupio vijeće od tri franjevca, tri isusovca i tri svjetovna svećenika “da bi postupio bez povrede Boga i crkvenog imuniteta.” Budući da je Vijeće umoljenih bilo nezadovoljno nadbiskupovim postupkom, smatrajući da su ozbiljno ugroženi državni interesi, obratilo se papinskoj Kuriji i na kraju je prihvaćena odluka iz Rima da se krivca skloni na sigurno mjesto, uz papinu prijetnju ako ga se povrijedi.⁴⁴ Ova iznimka ukazuje da je nadbiskup znao ustrajati na samostalnom odlučivanju, što je u ovom konkretnom slučaju i uspio, uz izravnu potporu Sv. Stolice, ali Rim je u pravilu blagonaklono prepuštao vlastima Republike da postupe kako smatraju pravilnim. U takvim okolnostima ne čudi što visoki crkveni krugovi nisu imali bitnog utjecaja na izbor i postupke državnih teologa, iako su njihova mišljenja znala biti suprotna želji Crkve.

⁴³ *ASMM*, 18. stoljeće, sv. XXVIII, dokument br. 3059/6.

⁴⁴ Radilo se o prebjegu koji je pobjegao iz zatvora, kažnjenom jer je kao poklisar u Bosni prekršio svoje ovlasti i pretjerano darivao Osmanlije. *Ljetopis dubrovačkoga kolegija*: 147-148.

Kako su teolozi donosili mišljenja

Iako se izabrani na ovaj položaj nisu tretirali posve jednako kao drugi državni službenici, pa nisu primali plaću, vlada je ipak nudila konkretnu materijalnu pomoć za nabavu potrebne stručne literature. Ignazio Giorgi je, kao “teološki savjetnik Presvijetle Republike”, 13. ožujka 1734. potpisao priznanicu za pet primljenih knjiga, od ukupno 11 svezaka. U pitanju su bila sljedeća djela:

Gabriel Pereira de manu Regia. Lughduni 1673. Due parti in un Tomo in foglio. (1 svezak)

Petri de Marca Concordia Regni et Sacerdotii in due parti a quattro libri per parte. Coll'aggiunte dissertazioni. Francofurti 1708 in un Tomo in foglio. Pergh.[amenum] (1 svezak)

Petri Gambacurtae de Immunitate ecclesiarum. Lughduni 1622 in un Tomo in quarto. I Pel. (1 svezak)

Daniel Ottonus de iure publico Imperii Romani. Accesserunt notae Johannis Limnaeis Wittebergae 1658. Tomo uno in ottavo. I Pergh.[amenum] (1 svezak)

*D. Ioannis Gutierrez. J.[uris] C.[onsulti] Opera omnia civilia, canonica et criminalia in quindecim partes et decem tomos distributa. Lughduni 1730. (7 svezaka)*⁴⁵

Navedene knjige dio su narudžbe koju je vlada poslala trgovcu Trajanu Laliću u Veneciju 14. listopada 1733., a za tu svrhu predvidjela je stotinu dukata.⁴⁶ Većinom su zastupljena djela pravne tematike, ali s političkom teorijom, koja pobliže određuju odnos između države i Crkve. U tu skupinu spadaju djela Gabrijela Perreire, “O kraljevskoj ruci”, potom “Sloga kraljevstva i svećenstva” Petra de Marca i “O imunitetu crkava” Petra Gambacurte. Preostala dva naslova na popisu, “O javnom pravu Rimskog Carstva” Danijela Ottona s bilješkama Johanna Limnea i “Sva djela iz rimskog, kanonskog i kaznenog prava” Juana Gutiereza, upotpunjuju izbor s težištem na praktičnim problemima. Sudeći po

⁴⁵ ASMM, 18. stoljeće, sv. XXVIII, dokument br. 3059/54.

⁴⁶ Djela koja Giorgi nije preuzeo, a naručena su istom prilikom od Trajana Lalića bila su: *Carolus Degrassalius De regalibus*, *Antonius Olibanus De jure fisci*, *Antonii Covarucciae Opera*, *Marius Cuttellius In leges Siculos*, *Thomas Paumester De jurisdictione*, *Castillus Ramirez De lege regia* i *Jus canonicum patris Reiffenstuel*. Tekst pisma Trajanu Laliću sačuvan je u *Lettere di Ponente* sv. 53, f. 103v-104r.

godinama izdanja, vidimo da je Gutierrezovo djelo tada bilo tek tiskano, ali sva ostala su već dulje bila na policama knjižnica zapadnoevropskih pravnih stručnjaka. Giorgijeva molba da se ona nabave govori da u Dubrovniku nisu bila dostupna unatoč dobro opremljenim privatnim knjižnicama.⁴⁷ Zato osobni doprinos svakog od naših državnih teologa postaje još značajniji. Činjenica je da rad ovih učenjaka predstavlja nedjeljiv dio pravne kulture Dubrovnika tog vremena.

U potrazi za što potpunijim savjetom, Senat je nerijetko postavljao isto pitanje dvojici ili većem broju državnih teologa. Radili su neovisno jedan o drugome, pa ne čudi što nisu uvijek izricali jedinstvena mišljenja. Iako se najčešće radilo o konkretnim pitanjima, gdje teorijska razmatranja nisu bila potrebna, ipak je zabilježen jedan slučaj s izraženim teorijskim gledištima, koji je uz to tipičan problem iz građanskog prava, lišen ikakve kanonske težine. Radilo se o sukobu između anonimnog građanina (u dokumentima nazvanog “Sempronije”) i seljaka (“Ticije”) o vlasništvu nad steonom kravom i njenim teletom, a tu su dali mišljenje Giorgi, provincijal franjevačke Provincije Ambroz,⁴⁸ isusovci Della Bella i Tudisi te anonimni lektor samostana Sv. Dominika.⁴⁹ Ovakvo neuobičajeno masovno izjašnjavanje dovoljno govori o teorijskoj vrijednosti predmeta, pa zato zaslužuje osobitu pozornost. Krava je bila u vlasništvu obojice i postavljeno je pitanje kolika naknada pripada građaninu za tele s kojim seljak obrađuje zemlju. Giorgi je ustanovio da su moguća tri slučaja sporazuma između njih dvojice. U prvom se radi o posudbi, pa bi svako ubiranje prihoda od strane Sempronija bila lihva, zelenaštvo. U drugom slučaju radilo bi se o ugovoru o najmu, pa bi Sempronije imao pravo na razumnu naknadu. U trećem slučaju pak sklopili bi ugovor o udruživanju (*contratto di società*), koji je najbliži ovom našem odnosu. Sempronije tada smije ubirati polovicu dobiti koju ostvari Ticije. Iako je Giorgi najbolje obrazložio svoja stajališta, ostali su dijelili mišljenje da treba dogovoriti pravilnu naknadu po običajima zemlje, odnosno u skladu s procjenom koju će izvršiti lokalni vještaci,

⁴⁷ O pravnoj literaturi u privatnom vlasništvu u tadašnjem Dubrovniku pisala je Nella Lonza, *Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997: 301-305.

⁴⁸ Sudeći po kronološkom redosljedu i podatku da su krajem 1711. isusovci Tudisi i Della Bella izbačeni iz službe državnih teologa, ovo je bio fra Ambroz iz Stona, sljedbenik skotističke filozofije, definitor i provincijal Reda, koji je preminuo baš 1711. B. Rode, *Necrologium fratrum Minorum*: 64.

⁴⁹ ASMM, 18. stoljeće, sv. XXVIII, dokument br. 3059/11.

prattici del paese.⁵⁰ Dakle, nameće se zaključak da opće pravo tolerira i ponekad upućuje na rješenja posebnog, odnosno lokalnog prava, ali time ipak ističe sebe na prvom mjestu. Tako je i Sebastijan Dolci pokušao tumačenjem po sličnosti svesti lokalne prilike u puni teorijski okvir, kad je izričući mišljenje o zemljištu u Astoreji kao crkvenoj nekretnini istaknuo da “ako zemlje u Astoreji nisu strogo feudalne, onda su barem gotovo feudalne.”⁵¹

Iako su glavni dokazi u donošenju mišljenja bili pisani autoriteti i običajno pravo, ipak je uvelike ovisilo o stilu svakog teologa kako će argumentirati svoja stajališta. Možemo usporediti rad Giorgija i Dolcija, koji su istovremeno izabrani na ovu dužnost, a osim toga su višestruko značajni za dubrovačku crkvenu i književnu povijest. Općenito govoreći, za razliku od Dolcija Giorgi citira manje autoriteta u prilog svojih mišljenja, no zato daje dosta širok pregled opće situacije vezane uz pojedino pitanje.

Za svoja mišljenja teolozi su tražili uporište u papinskim poslanicama, odlukama crkvenih koncila, ali i u djelima raznih pravnika. To su pisani autoriteti kojima se služe. Nije bila rijetkost da vlastitu nedoumicu pri razmatranju problema opravdavaju nedostatkom odgovarajućeg autoriteta koji bi ukazao na pravi put. Tako je franjevac Angelo Franchi u mišljenju o laičkom imenovanju biskupa prostodušno naveo da zapravo ne zna, jer nije našao nijednog autora koji se bavi, a ostao je pri vlastitom uvjerenju da bi svjetovne vlasti trebale imati traženo pravo da ga imenuju same.⁵² Ne želeći se nikome zamjeriti u neugodnom sporu između benediktinskog opata Vladislava Bone i nadbiskupa Scoppe krajem 17. stoljeća, Fulgencije Gondola je na početku ipak smogao snage i upozorio da nije našao nijedan autoritet koji bi podupro nadbiskupovo gledište.⁵³

⁵⁰ Franjevac Ambroz zalaže se uz to za diobu troškova i smatra najboljim da kupe još jednog vola, kojemu bi Ticije pokrivaio troškove hrane, a Sempronije i Ticije zajedno bi kupili plug. Mišljenje je dominikanca da je Ticije dužan brinuti o govedu i treba ga dovesti jednom godišnje na pregled. Ako govedo onemoća i ugine, to treba pogledati Sempronije; u protivnom se Ticije smatra krivim. Sempronije treba nadoknaditi Ticiju troškove dok je govedo bolesno i ne treba ubirati svoj dio dok govedo ne može raditi. Della Bella je naglasio da Sempronije može tražiti obeštećenje od Ticija u novcu, robi ili radu samo u skladu s pravednom vrijednošću rada koje izvrši govedo za godinu dana, dok je Tudisi upozorio da jednom kad ustanove pravednu naknadu, Sempronije više nema prava tražiti od Ticija da ore njegovu zemlju, jer bi to bila očita nepravda, a pri svemu valja uzeti u obzir i troškove koje Ticije ima pri uzdržavanju goveda.

⁵¹ *Consulta sopra i capitali ecclesiastici*. ASMM, 18. stoljeće, sv. XXV, dokument br. 2909/18.

⁵² ASMM, 18. stoljeće, sv. XXVIII, dokument br. 3059/21.

⁵³ ASMM, 18. stoljeće, sv. XXVIII, dokument br. 3059/24.

Dakle, državni teolozi vladaju arhivskim izvorima, kao i sekundarnom literaturom, a poznaju i običajno pravo. Na tim stručnim uporištima temelje svoja mišljenja. Pritom je važno da su ih morali donositi u kratkom roku, kako su nalagale prilike. Nema uporišta u izvorima da su se mišljenja izricala samo usmeno, već je o njima moralo ostati pismeno svjedočanstvo. Pisari Republike nisu dodatno obrađivali njihov sadržaj ni oblik, a o tome najbolje govori sam izgled dokumenata, u pravilu autografa.

Oblik i sadržaj sačuvanih mišljenja

U dvije zasebne skupine dokumenata u fondu *Acta Sanctae Mariae Maioris* u Državnom arhivu u Dubrovniku sačuvana su ukupno 93 mišljenja državnih teologa.⁵⁴ Riječ je o izvornim rukopisima. Ovi su sadržaji locirani u arhivskom gradivu na temelju analitičkog inventara fonda koji je u prvoj polovici 19. stoljeća izradio arhivist Luko Čurlica, ali je moguće da ima još mišljenja koja su pohranjena zasebno od ove skupine. Čini se da najveću iznimku ove vrste predstavlja izdvojeno mišljenje trojice državnih teologa o paljenju Talmuda i drugih hebrejskih tekstova 1724., navedeno u inventaru i pohranjeno u fondu kao zaseban dokument.⁵⁵ Druga značajna iznimka je mala skupina od pet mišljenja pohranjenih u jednoj košuljici pod naslovom *Varie discussioni teologiche sull'immunità ecclesiastica, potestà secolare ecc. per lume della Repubblica. An. 1691 al 93*.⁵⁶ Ovaj naslov evidentno potječe iz kasnijeg vremena i nastao je prilikom svrstavanja gradiva, vjerojatno za arhivista Luka Čurlice. Ovako općenitim naslovom ("Razne teološke rasprave o crkvenom imunitetu, svjetovnoj moći itd. za znanje Republike") htjelo se samo uputiti zainteresirane u sadržaj, a dodan je kronološki orijentir.

Međutim, velika je šteta što nema mišljenja koje su teolozi trebali donijeti o ostavštini dominikanca Rajmunda Jelića *alias* Gallanija, prvog domaćeg nadbiskupa (1722-1727) poslije više 14. stoljeća, što je Senat tražio 13. prosinca 1727.⁵⁷ Osim toga, neka mišljenja sačuvana su samo u konceptu, jer su mnogi dijelovi

⁵⁴ Pod oznakom ASMM, 18. stoljeće, XXVIII. svezanj, dokument br. 3059, nalazi se 54 mišljenja, a preostala (uglavnom mišljenja Sebastijana Slade Dolcija) su pod oznakom ASMM, 18. stoljeće, XXV. svezanj, dokument br. 2909. U tekstu ih dalje označavamo brojem košuljice, uz koji potom navodimo broj svakog pojedinačnog spisa.

⁵⁵ ASMM, 18. stoljeće, sv. V, dokument br. 711. O tome više R. Seferović, »Dubrovački teolozi o židovskoj zajednici u prvoj polovici 18. stoljeća.«: 152-154.

⁵⁶ ASMM, 17. stoljeće, sv. 13, dokument br. 1290.

⁵⁷ *Cons. Rog.* sv. 153, f. 215v-216r.

teksta prekriveni, ispravljani i dopisivalo se sa strane. To je osobito često kod mišljenja koja je potpisivao Ignazio Giorgi. Razmatrana mišljenja uglavnom nisu precizno datirana ni naslovljena. Čistopisi su bili pohranjeni u tajništvu Republike, pošto bi ih javno pročitali u povjerljivom krugu na sjednici Senata.

Jezik je najčešće talijanski, iako se susreće i latinski, što više ovisi o navici pojedinog stručnjaka ili čak o predmetu koji je razmatrao, nego o vremenu kad je stvarao.⁵⁸ Mladi Dolci piše latinski, dok je u kasnijoj dobi davao mišljenja na talijanskom. Bilo je to posve u skladu s postupnim jačanjem položaja talijanskog jezika u službenoj upotrebi, što je 1783. uređeno na sjednici Senata kad je usvojen prijedlog da tajnici ubuduće moraju voditi knjige zapisnika isključivo na talijanskome jeziku, što je tada već ionako bila uhodana praksa.⁵⁹ Dakle, bilo je potrebno i vanjskim oblikom ojačati ukupni dojam. Benediktinac Moreno rado je svoja iscrpna *consulta* naslovljavao čak kao “disertacije”,⁶⁰ a time se zaista ne mogu opravdano opisati svi sačuvani zapisi, koji najčešće ne prelaze opseg od dva dvolista.

Ipak, ovi spisi državnih teologa nisu puke pravne rasprave, već se međusobno razlikuju i po određenim stilističkim obilježjima. Primjerice, benediktinac Fulgencije Gondola na početku uvijek daje moto, za svako pojedinačno mišljenje različito. Može biti općenito: “Neka milost Duha Svetog prosvijetli naša osjetila i srca”,⁶¹ ili “Neka milost Duha Svetog bude uz mene”,⁶² no izabrao je mnogo kompleksniji put kad je raspravljao o sukobu opata Vladislava Bone s nadbiskupom Scoppom. Tada je pisao: “Bože, koji prosvjetljenjem Duha Svetoga poučavaš srca vjernika, daj mi da u istom Duhu spoznam što je pravilno, to jest istinito (miješaju se, dakako, međusobno, jer su onostrani), i Njegovom milošću prosvijetli oštrinu mog uma. Neka tvoj mir, koji nadmašuje svaki

⁵⁸ Romuald Bašić dopuštao je slobodu kombiniranja obaju jezika u istoj rečenici. Primjerice: *Gl'ecclasiastici, ottenuta licenza de loro ordinari, possono deporre con giuramento e far legitima testimonianza nel foro laicale in materie spettanti allo stesso, tanto nelle cause criminali, in quibus tamen non venit imponenda poena sanguinis* (3059/26). Poznato je već da dubrovačko književno stvaralaštvo u 18. stoljeću obilježava svojevrсна renesansa latinskog jezika.

⁵⁹ Stjepan Ćosić, »Administrativna struktura i plaće službenika Dubrovačke Republike (1700.-1808.)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38 (1996): 138.

⁶⁰ *Dissertazione di D. Lodovico Moreno Teologo all'Eccellentissimo Principe di Ragusa in occasione di un consulto sopra gli ecclesiastici, in proposito dell'appalto del tabbacco*. (3059/5)

⁶¹ *Spiritus Sancti gratia illuminet sensus et corda nostra*. (3059/22) Posuđeno iz *Horae Spiritus Sancti*, srednjovjekovnog crkvenog oficija u čast Duha Svetog, kako je navedeno na <http://www.preces-latinae.org/thesaurus/Spiritus/HoraeSS.html> (pristup izvršen 7. travnja 2009.).

⁶² *Adsit mihi Spiritus Sancti gratia*. (3059/23). Isto je naveo i njegov subrat Romuald Bašić u pitanju kako klerici istupaju kao svjedoci (3059/26).

osjećaj, čuva moj razum u Isusu Kristu, Gospodinu našem, koji je sama Istina.”⁶³ Gondolin dug i pomalo patetičan uvod uvjetovale su žalosne okolnosti sukoba među visokim crkvenim dostojanstvenicima, za koji bi bilo bolje da se razriješi na drugi način, bez posredovanja državnih vlasti. Romuald Bašić znao je svojim spisima dodati opće misli poput: “Ne sudite po vanjštini, već sudite pravedno”, što bi zapisao poput naslova nad samo mišljenje.⁶⁴

Sličan postupak znamo zateći i u završnoj frazi. Tako je kod pitanja imuniteta koji uživaju crkvena dobra Bašić u potpisu istaknuo da “sebe i sve svoje podlaže osjećaju Svete majke katoličke Crkve.”⁶⁵ Njegov subrat Moreno istupao je skromno u završnoj frazi, poput “tako osjećam po savjesti i za istinu. Lodovico Moreno, teolog i kanonist Vaših Svjetlosti.”⁶⁶ Napokon, Giorgi je vlastitim potpisom znao ukazati da iza njegova mišljenja stoji ugled cijele Mljetske kongregacije Benediktinskog reda, jer je mišljenje donio “po naredbi Predsjednika i u ime cijele Mljetske kongregacije”.⁶⁷ Dominikanac Ignazio Aquilini Vici ustvrdio je na kraju svog mišljenja o opravdanosti imenovanja vikara, što je proveo nadbiskup Giovanni Vincenzo Lucchesini na odlasku iz grada 1693., da je pisao “bez ikakve strasti, po onome što mi je rekao razum i s ono malo dara što mi je Bog dao, prepuštajući se uvijek znanju boljih i vještijih od mene u ovom pitanju.”⁶⁸ Za teologa koji je svojim radom u Dubrovniku u najvećoj mjeri obilježio 18. stoljeće, franjevca Sebastijana Dolcija, s pravom je već uočena elegancija izraza kojom odišu njegova mišljenja.⁶⁹

Rukopisi u fondu nisu svrstani tematski ni kronološki, već po imenu državnog teologa koji je izricao mišljenje. Tako među 38 slučajeva svrstanih zajedno, jer ih je obradio Sebastijan Dolci, u četvrtom po redu Dolci piše da već 43

⁶³ *Deus, qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione doces, da mihi in eodem Spiritu recta sapere, id est vera (convertunt siquidem inter se, cum sint transcendunt) et eius gratia illumina aciem mentis meae: ut pax tua, quae exuperat omnem sensum, custodiat intelligentias meas in Christo Jesu Domino nostro, qui est ipsa Veritas.* (3059/24). Početak (*Deus...sapere*) preuzet je s početka jutarnje molitve, kako stoji na http://www.montfort.org.uk/Writings/MFTE_MEP.html (pristup izvršen 7. travnja 2009.). Molitva se povezuje uz djelo sv. Louisa Marie de Montfort (1673-1716), propovjednika i misionara iz sjeverne Francuske.

⁶⁴ *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate* (3059/26). Preuzeto iz Evanđelja po Ivanu 7, 24.

⁶⁵ *...se et sua omnia subjiciens sensui sanctae matris Ecclesiae catholicae.* (3059/30)

⁶⁶ *Così sento in coscienza et pro veritate. Domino Lodovico Moreno, teologo e canonista dell'EE. VV.* (3059/9)

⁶⁷ *Dominus Ignatius Georgius iussu Reverendissimi Domini Presidentis et nomine totius Congregationis Melitensis.* (3059/11).

⁶⁸ 3059/19.

⁶⁹ M. Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči*: 191-192.

godine djeluje kao državni teolog i da je ovo možda jedini slučaj gdje mu savjest ne dopušta da odobri jednu odluku ili odredbu “Njihovih Svjetlosti”.⁷⁰ Logično je da bi se trebao naći među posljednjima, jer ga Dolci očito piše pred sam kraj karijere, sedamdesetih godina 18. stoljeća. Osim toga, tematsko svrstavanje bilo bi opravdano i zato što nije rijetkost da je u pojedinim slučajevima više teologa zasebno iznosilo mišljenje o istom predmetu. Stoga ćemo u sljedećoj analizi sadržaja predložiti tematsku podjelu građe. Premda ovdje nesumnjivo nisu sačuvana sva mišljenja, ipak je njihov broj toliki da možemo pouzdano reći kako raspoložemo reprezentativnim uzorkom.

Pitanja crkvenog utočišta

Nesigurna ravnoteža između svjetovnih i crkvenih vlasti najlakše se mogla narušiti u slučajevima kad su prijestupnici u crkvi tražili utočište pred rukom zakona. Upravo prilikom povrede crkvenog imuniteta znalo se dogoditi da su i pučani tražili zaštitu preko lokalnog svećenika, koji bi potom predmet predavao Senatu i dalje državnim teolozima na razmatranje. U obrađenim dokumentima zabilježili smo 11 mišljenja državnih teologa vezanih uz povredu utočišta, a neka se odnose na iste slučajeve. Tipičan je događaj s otoka Šipana, datiran 17. lipnja 1698. Nika Nikole Jakovljeva Čučun iz Suđurđa na Šipanu zatražila je mišljenje o postupku protiv svog muža Nikole, koji je pobjegao barabantima⁷¹ u crkvu Sv. Antuna u Luci na Šipanu i ondje zatražio utočište. Svojim se rukama, kako piše, držao zidova crkve, odakle su ga odvucli barabanti. Pritom su pokazali nepoštivanje crkve, “govoreći da bi ga nasilno odveli ne samo od zidova crkve, već i ispod nogu živoga Krista,” po svjedočenju Miha Keleza iz Župe dubrovačke i Toma Tomina Gazivodića sa Šipana. Šipanski knez proveo je istragu i ispitaio svjedoke.⁷²

Ovom prilikom, nažalost, nije zabilježeno kako je knez presudio, ali otvorilo se teorijsko pitanje koliki je prostor oko crkve obuhvaćen pravom utočišta. Slično tome pisao je ranije dominikanac fra Albert de Tadeis, učeni teolog koji je preminuo 1692.,⁷³ da postoje svjedoci koji su potvrdili da su nekog

⁷⁰ 2909/4. Radilo se o zabrani vlastelinima klericima da vrše državne funkcije.

⁷¹ Barabanti su vojnici najamnici, ovdje u službi redarstvenika. O barabantima više N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 95-98, uz ondje citiranu literaturu.

⁷² 3059/3.

⁷³ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi, ur. Stjepan Krasić, sv. I. Zagreb: JAZU, 1975: 29-32.

neimenovanog krivca uhvatili zduri na mjestu udaljenom od crkve samo dva, tri ili četiri lakta.⁷⁴ Osnovno je pitanje u razlici između gradskih i seoskih crkava, jer ne zahvaćaju jednaki prostor u pružanju crkvenog imuniteta. Pritom, kuće laika nisu obuhvaćene opisanim zamišljenim prostorom na koji se širi crkveni imunitet, koji kod seoskih crkava obuhvaća trideset koraka. Iako ne precizira svoj završni odgovor, već ovim jasno naznačuje da je povrijeđeno pravo utočišta.⁷⁵ S Tadeisom su se u sličnim prilikama složila još tri državna teologa. Bili su to benediktinac Fulgencije Gondola, naznačivši na početku da je *dubium* koji razmatra “uživa li pravo imuniteta osoba koja se nalazi u prostoru od tri ili četiri lakta oko crkve”⁷⁶ potom isusovac Rafael Tudisi, upozorivši da je krivcu nepravedno oduzeto pravo crkvenog utočišta,⁷⁷ te franjevac Frano Cafarello, tvrdeći da je neupitno da se pravo crkvenog imuniteta proteže i na neki prostor izvan same crkve.⁷⁸ Njihovo mišljenje dijelio je i isusovac Ardelio Della Bella, rezimirajući da su ovom prilikom zduri uhvatili bjegunca na dva koraka od crkve, pri čemu je povrijeđeno pravo imuniteta. Po Della Bellinu mišljenju, to je pravo također zahvaćalo trideset koraka oko crkve.⁷⁹ Čest autoritet kojega su citirali u svojim tumačenjima bio je Prospero Farinacci, talijanski pravnik koji se proslavio djelom *Praxis et Theoria Criminalis*, objavljenim 1616., vrlo snažnog utjecaja na kazneno pravo u zemljama kontinentalnoevropskog pravnog kruga.⁸⁰

Šipanski slučaj bio je jasan utoliko što su povrijeđena prava katoličkog vjernika, međutim, utočište su znali koristiti i inovjerci.⁸¹ Osim toga, posljedice

⁷⁴ Opisani kao “službenici koji knezu i vijećima pomažu u izvršenju akata javne vlasti,” koji kontinuirano postoje još od vremena donošenja Statuta 1272., zduri u 18. stoljeću pored “službenih obznanjenja akata javne vlasti” također “predvode vojnike u izvršavanju akata prisile po naredbi suda i drugih institucija vlasti,” kako navodi N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 93-94.

⁷⁵ 3059/15.

⁷⁶ 3059/22.

⁷⁷ 3059/39.

⁷⁸ 3059/44.

⁷⁹ 3059/46. Iako je ovaj šipanski slučaj privukao primjerenu pažnju više državnih teologa, on nije bio jedini. Tako se konavoski kmet Ivan Demović u travnju 1693. pred optužbom za silovanje sklonio u crkvu Sv. Andrije na Pilama, odakle su ga prijearom istjerali barabanti. Iako je župnik crkve tvrdio da mu je povrijeđeno pravo utočišta, jer optuženik nije napustio zaštićeni krug oko crkve, ipak je Kazneni sud odobrio uhićenje. O tome Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi*, sv. 3. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 14.

⁸⁰ O njemu <http://www.britannica.com/eb/article-9033744/Prospero-Farinacci> (pristup izvršen 1. lipnja 2008.). Farinaccijevo citirano djelo u osam svezaka bilo je na raspolaganju Kaznenog suda i njegovog ureda u Dubrovniku 18. stoljeća, kako navodi N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 32-35.

⁸¹ Židov Papo sklonio se pred progonom 1701. u crkvu Dominikanskog samostana, a sličnih je slučajeva bilo i u 17. stoljeću. O tome N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 218.

su bile mnogo ozbiljnije ako su utočište tražili prijestupnici koji su nanijeli veću štetu državi. Pritom je osobito značajno mišljenje nekolicine teologa o hajduku Kaljigi, koji se htio skloniti u crkvu dominikanskog samostana Sv. Križa u Gružu ljeta 1647.⁸² U mišljenju državnih teologa ističe se da je papa Grgur XIV. godine 1590. uvrstio među zločine kod kojih se ne smije dati utočište samo one kod kojih državi i građanima prijeti neposredna opasnost, a ne uvijek kad je u pitanju zločin povrede državnog ugleda, odnosno *crimen laesae maiestatis*.⁸³ Navedeno je također da se krivac kretao izvan države u kojoj je počinio zločine, pa je time i pitanje nadležnosti postalo predmetom spora. Napokon, dovedeno je u sumnju pitanje smije li se ovakav krivac, izveden iz crkvenog utočišta, izložiti mučenju. Teolozi zaključuju da se to ne smije, već ga treba opet izručiti Crkvi. Svojim ugledom i znanjem to su svjedočili potpisnici: isusovac Stjepan Gradić, potom prior Dominikanskog samostana sv. Dominika fra Tomo Jerinić sa subračom fra Valentinom i fra Karlom, lektorima svete teologije, koje je podupro i subrat fra Michele Casapeggi iz Palerma, te fra Daniele a Monte Nigro, kustos Dubrovačke provincije Franjevačkog reda i fra Paolo iz Milana, lektor i propovjednik Milanske provincije. Bilo je još slučajeva kad su krivci tražili utočište u crkvi Sv. Križa u 18. stoljeću, ali se među razmotrenim mišljenjima ne spominju.⁸⁴

Hajduci su tražili utočište i u crkvi Sv. Ivana u Župi dubrovačkoj, o čemu je 23. svibnja 1688. svoje mišljenje iznio Nikola Zlatarić, koji se ovdje potpisao

⁸² 3059/1. Popratni spis, datiran 22. srpnja 1647., navodi da se hajduk *Caglija* u društvu Marka Senjanina kretao na području Omiša, Gackog, Kotora i potom je došao u Gruž. Uхваćen je kao drug hajduka, koji iz Gruža znaju prelaziti na tursko područje. Htjeli su osloboditi nekog roba, zarobiti Turčina i napadati trgovce, što su radili i ranije.

⁸³ Kako su već ustanovili pravni povjesničari, po odluci pape Grgura XIV. "trebalo je ubuduće poštovati imunitet crkve, tj. njezino pravo pružanja azila, time da crkva i druga sveta mjesta ne mogu ni pod kakvom izlikom davati utočište osuđenim licima, banditima, lopovima, propalicama i dužnicima kao i drugim licima koja se bave sumnjivim poslovima. Važnost toga cirkularnog pisma potvrđena je kasnije 1732. i 1753. g., te su dubrovačke crkvene vlasti njegov sadržaj strogo primjenjivale." Ilija Mitić, »O pružanju utočišta na području Dubrovačke Republike.« *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu XXIII-XXIV* (1986-1987): 64.

⁸⁴ Ubojica Antun Stella sklonio se 1727. u crkvu Sv. Križa, a potom se čamcem prebacio u crkvu benediktinskog samostana Sv. Jakova, čak na drugom kraju grada, kako piše Vesna Miović, *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 154, bilj. 424. Također je poznato da su 1751. neki bjegunci iz zatvora pobjegli u crkvu Male braće, dok je jedna žena među njima potražila utočište u Isusovačkoj crkvi. Nadbiskup ih je izručio civilnim vlastima, jer su prethodno služili kaznu za teška nedjela. Međutim, kako je već upozoreno, na intervenciju Sv. Stolice oprošteno je poslaniku u Bosnu koji se pred nezadovoljnim Malim vijećem sklonio u Dominikanski samostan 1760. *Ljetopis dubrovačkoga kolegija*: 145-148.

kao arhiepiskop i generalni vikar dubrovačke nadbiskupije.⁸⁵ Hajduci su napadali dubrovačke trgovce u okolnom području, a pred progonom su umakli u Župu dubrovačku. Međutim, ipak su izvedeni iz crkve Sv. Ivana u Župi. Pošto su lišeni pomoći crkvenog utočišta, sudbina im je bila jasna: neki su zadavljeni, neki poslani na galije troveslarke, dok su ostali bačeni u zatvor. Crkva je pokušala zaštititi pravo utočišta, a po naredbi Senata državni tajnik Marko Antonio Sabaci predao je ključeve zatvora nadbiskupu. On ih je potom vratio kancelaru, određivši da se zatvorenike ne muči dok se ne riješi pitanje crkvenog imuniteta. U nastaloj raspravi o pravu utočišta opet se spominjalo ranije rješenje pape Grgura XIV. Zaključeno je da je povrijeđeno pravo crkvenog utočišta i u slučaju hajduka uhvaćenih u crkvi Sv. Ivana u Župi, kao i u crkvi Sv. Marije u Platu, i zato ih je trebalo osloboditi iz zatvora i predati crkvi.⁸⁶ Sve je svedeno na jalovu raspravu, hajducima je uskraćeno pravo novog suđenja pred crkvenim sudom. Osim toga, u sličnom slučaju, koji je nekoliko desetljeća kasnije rješavao Dolci, posve je zanijekano pravo utočišta prijestupniku koji je u svojstvu pomagača u nedjelu ušao u crkvu.⁸⁷

Može biti znakovito što nije zabilježeno da su državni teolozi konzultirani kad je trebalo raspraviti o Marojici Cabogi, krajem srpnja 1662., koji je nasilno odveden iz samostana Male braće, kamo je pobjegao tražeći utočište poslije ubojstva vlastelina, člana šire obitelji. Sv. Stolica podržala je nadbiskupa Francesca Perottija u zahtjevu da se krivca izruči crkvenim vlastima zbog povrede crkvenog utočišta, pa je Senat tek s naporom postigao da Cabogin slučaj riješi svjetovni sud, i to pod obvezom da ga neće kazniti smrtnom kaznom.⁸⁸ Povreda crkvenog imuniteta u Caboginu slučaju, uz kasniji zahtjev crkvenih velikodostojnika da ga zato treba izručiti njima, a ne svjetovnim vlastima, posve je ista kao i u slučajevima prijestupnika o kojima postoje mišljenja državnih teologa. Kod Marojice Caboge donekle se poslušalo Crkvu samo zbog njegova vlastelinskog podrijetla i veza u vladajućim krugovima.

⁸⁵ Povjesničar Serafin Cerva navodi da je Zlatarić 1693. bio arhiđakon dubrovačke nadbiskupije. S. M. Cerva, *Prolegomena*: 379.

⁸⁶ 3059/2.

⁸⁷ 2909/28.

⁸⁸ Stjepan Ćosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 59-60. Činjenica je da se ovom prilikom rasplamsao sukob dubrovačke vlade s crkvenim vlastima, što je pišući o pružanju crkvenog azila u Dubrovniku pobliže obradio I. Mitić u radu »O pružanju utočišta na području Dubrovačke Republike«: 64-69.

Pitanje crkvenog utočišta nije bilo u vezi samo s kaznenim djelima. Senat je na sjednici 24. ožujka 1711. predvidio mogućnost da bjegunci potraže utočište u crkvi da ne bi završili u zatvoru zbog neplaćenog duga.⁸⁹ Nadalje, krajem 17. stoljeća razmatralo se jesu li u vrijeme kuge klerici dužni slušati laičke ili biskupove odredbe. Ovdje se izravno osjeća da je po srijedi pitanje imuniteta, jer se u izvanrednim okolnostima, ako izbije kužna zaraza ili rat, oboljeli ili neprijatelji u ratu smiju izvući iz crkve, gdje su se sklonili, jer ugrožavaju stanovništvo. U potvrdu se citira bula pape Grgura XIV., koja navodi sedam izuzetaka kad se ne uživa imunitet i izričito kaže da se ti prijestupnici moraju izručiti prvo biskupu, a onda svjetovnome sudu. Sljedeće pitanje vezano je uz benediktinski samostan na otoku Lokrumu i pravo imuniteta koje se proteže na njega. Ovo pravo poduprto je također spomenutom bulom pape Grgura XIV., koja dopušta imunitet "svim samostanima i posvećenim mjestima, protežući se ne samo na cijeli stan redovnika, nego i na nasade i vrtove (*per gl'orti e giardini*), kako ističu svi doktori [prava]." Ovdje se usput dodiruje problem lazareta. Poznato je da je na Lokrumu 1691. privremeno bila smještena karantena.⁹⁰ Problem se javio, međutim, kad se u lokrumsku crkvu sklonio svećenik "koji bijaše povrijedio zdravstvene naredbe, s nekim svjetovnjacima." Nadbiskup Lucchesini nije ih htio izručiti svjetovnim vlastima, već je vlada tada morala prihvatiti navedene zaključke teološke komisije kojoj je predsjedao sam nadbiskup.⁹¹ U obranu imuniteta tada je čak upozoreno da lokrumski samostan nije podložan nadbiskupu nego svom opatu, koji vrši dužnost u mnogim vidovima gotovo s biskupskim povlasticama.⁹² Ta činjenica nije bila prepreka nadbiskupu da pokuša zaštititi ovaj samostan, koji se u navedenom trenutku našao pred prijetnjom svjetovne vlasti. Njegov utjecaj i izvanredne okolnosti izazvane kužnom zarazom potaknule su ipak obje strane na odgovarajući kompromis.

⁸⁹ *Cons. Rog.* sv. 143, f. 83r.

⁹⁰ Josip Lučić, »Gospodarske prilike lokrumskog samostana potkraj XVIII. stoljeća.«, u Josip Lučić, *Dubrovačko povijesno iverje*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1997: 154. (pretisnuto iz *Zbornika nadbiskupa-metropolite dr. Frane Franića »U službi čovjeka«*, Split 1987). Na otoku se nalazio kontumac za kužne bolesnike još u 16. stoljeću, osobito prilikom velike epidemije 1527. Ovdje nema podataka o sličnim prijetnjama kao u 18. stoljeću koje bi rješavali državni teolozi, već je samo zaključeno da je "svećenstvo u vrijeme kriza ostalo doraslo svom pozivu i vrlo često usko surađivalo s vlastima u sprečavanju daljeg širenja zaraze." Zlata Blažina Tomić, *Kacamorti i kuga. Utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2007: 220-221.

⁹¹ Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, drugi dio. *Rad JAZU* 121 (1895): 8-9.

⁹² *ASMM*, 17. stoljeće, sv. 13, dokument br. 1290.

Budući da su ovakvi slučajevi neposredno štetili državnim interesima, razumljivi su pokušaji vlasti da što više suzbiju zloupotrebu utočišta. Ipak, izolirani pojedini sukobi s klerom vezani uz ovo pitanje nisu u tolikoj mjeri uznemirivali Senat, kao što se to dogodilo s pitanjem statusa nekih ustanova tipičnih za Rimsku crkvu tog vremena.

Pitanja inkvizicije i odnosa s nekatoličkim skupinama

U Dominikanskom samostanu zasjedao je Sveti oficij inkvizicije za područje Dubrovačke Republike, baveći se ponajviše cenzurom knjiga.⁹³ Međutim, želja nadbiskupa da utemelje vlastiti inkvizicijski sud izazvala je sumnjičavost državnih vlasti, i to ne samo u strahu da ih se ne primora podijeliti sudbenu vlast, već i zbog težine predmeta, očekivano ozbiljnijih od cenzure. Zato je pred teologe izneseno pitanje je li opravdano osnivanje takvog suda i kakve bi to posljedice izazvalo, odnosno, bi li vlasti morale "svjetovnom rukom" postupati na svaki mig klerika. Nekoliko teologa o ovom je iznijelo jedinstveno mišljenje: osnutak inkvizicijskog suda ni po čemu nije sporan, a svjetovna bi ruka morala postupiti u skladu s presudom najviših duhovnih tijela.

Iduće pitanje glasilo je koliko je dubrovački knez nadležan na tom sudu i mora li odmah intervenirati svjetovnom silom čim nadbiskup to zatraži. Dolci je ustvrdio da svaki biskup ili nadbiskup smije sazvati ovakav Sud, a u njegovu radu mogu skladno sudjelovati svjetovna i crkvena vlast.⁹⁴ Potom je Dolci ovo mišljenje dopunio, ponovivši da svaki ordinarij (biskup ili nadbiskup) smije suditi u svim predmetima koje se odnose na svetu inkviziciju.⁹⁵ Baveći se istim pitanjem, Giorgi je odgovorio da svjetovni vladari smiju suditi i kažnjavati za krivovjerja. Iako se bez papine dozvole ne smiju miješati kao suci u postupke protiv krivovjeraca, ipak mogu (dapače, moraju) biti prisutni na suđenju i svjedočenju i to ne kao dužnosnici suda, nego kao svjedoci da je sudac pošten i pobožan, a sam postupak zakonit. Ipak, svjetovne osobe ne smiju utjecati na sud. Na svaki istražni zahtjev koji mu uputi nadbiskup, a tiče se Sv. oficija, knez mora odmah istupiti svjetovnom silom. Ako ordinarij to zloupotrijebi,

⁹³ Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13.-21. stoljeće)*: 96.

⁹⁴ 2909/6-7. Naveo je običaj iz Venecije, gdje tri senatora uvijek pomažu u radu inkvizicijskog suda. Dotičući se ovlaš još jednom ovog pitanja, u 2909/13 opet je upozorio na venecijansku praksu, gdje inkvizitorski sud čine papinski nuncij, mletački patrijarh, dominikanski inkvizitor i tri plemića, senatora.

⁹⁵ 3059/13.

tada je nad njim njegov pretpostavljeni, koji ga za to treba s pravom kazniti.⁹⁶ Nadalje, na sudu trebaju biti dva asistenta, koji ne moraju nužno biti klerici.⁹⁷ Zahtijeva se općenito da takva osoba bude “pobožna, dobre savjesti i katoličkog žara.” Za razliku od Giorgija, Dolci je ustvrdio, na temelju bule pape Julija III. (1550-1555),⁹⁸ da je laicima na svaki način zabranjeno pomagati u ovim sudskim postupcima. Sjetio se, doduše, da tri senatora u Veneciji uvijek pomažu Sv. oficiju,⁹⁹ ali to je, kako smatra, možda po nekoj posebnoj povlastici, a nije mu poznato da su istu povlasticu dobili Dubrovčani. Giorgijev subrat Romuald Bašić ponovio je mišljenje da svi biskupi mogu u svojim dijecezama ustanoviti takav sud, pa tako i dubrovački nadbiskup. On to treba učiniti uz savjet svog kaptola i iskusnih klerika.¹⁰⁰

Neposredno u vezi s načelnim pitanjem odnosa svjetovnih vlasti i klerika pri sudu inkvizicije razmatralo se konkretno pitanje Židova optuženog za širenje nauka o seobi duša.¹⁰¹ Dolci je ustvrdio da su dogmu o preseljenju duša pobili gotovo svi vodeći skolastičari, među kojima i sv. Toma Akvinski u 13. stoljeću. Pritom navodi dvije papinske bule, *Cum Hebraeorum malitia* (“Budući da hebrejska zloća”) Klementa VIII. (1592-1605) i *Antiqua Iudaeorum improbitas* (“Drevna opačina Židova”) Grgura XIII. (1572-1585), u kojima su poimence navedeni svi židovski prijestupi koje može kazniti inkvizicija. Ovdje je dao izvadak, 10 točaka iz bule Grgura XIII. Dolci priznaje da ne vidi u koju od 10 točaka spada prijestup spomenutog Židova i on ga ne bi sudio, tim više

⁹⁶ Giorgi iznosi primjer kad je Mletačka Republika odbila dati *il braccio secolare*, pa se sukobila s papom Lavom X. (1513-1521). Mletačka Republika odbijala je provesti presude inkvizitora svoje države dok slučajevi nisu bili prvo izloženi mletačkom pravosuđu, kako su tražili neki mletački pravnici. Papa Lav X. na to je inkvizitore ovlastio da ustraju, prijeteći Mlečanima izopćenjem. Slično je, kako piše Giorgi, ranije učinio papa Inocent VIII. protiv uprave u Brescii (3059/12).

⁹⁷ Giorgi ovdje citira teologa Antonina Dianu (1586-1663), moralnog teologa i kazuista iz Teatinskog reda, poznatog po blagosti i umjerenosti. Njegovo djelo *Resolutiones Morales* izazvalo je opće uvažavanje. Thomas Slater, »Antonino Diana.« *The Catholic Encyclopedia*, vol. 4. New York: Robert Appleton Company, 1908. Dostupno na <http://www.newadvent.org/cathen/04773a.htm> (pristup izvršen 1. lipnja 2008.).

⁹⁸ Riječ je o buli *Licet a diversis Romanis pontificibus*, koju ističe i Romuald Bašić u 3059/35-II.

⁹⁹ Početke mletačke inkvizicije treba tražiti još u prvoj polovici 13. stoljeća, a već je ranije spomenuti fra Paolo Sarpi pisao da je 1249. “osnovana državna magistratura koju su činila tri plemića,” kako navodi L. Čoralić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*: 11. Dakako, ova praksa nastavljena je i u borbi s kasnijim izazovima, kao 1547. kad je dužd ovlastio tri patricija da pomažu inkvizitoru u borbi protiv luteranstva. Antonio Miculian, *Protestantizam u Istri (XVI. – XVII. stoljeće)*. Pula: Zavičajna naklada “Žakan Juri”, 2006: 61.

¹⁰⁰ 3059/35-II.

¹⁰¹ *Metempsychosis* ili *Palingenesia*, kako piše učeni Giorgi (3059/12).

što optuženi Židov nikada nije svjesno branio učenje o seobi duša, čime bi poticao na lažnu i bezbožnu sljedbu kakva je pitagorejska.¹⁰² Giorgi je ovdje otišao korak dalje od Dolcija, smatrajući da bi prekršaj, ako se i dogodio, podlijegao svjetovnom, a ne crkvenom sudu.¹⁰³ Pokušao je dati povijesni pregled cjelokupne tematike i ustanovio da je poslije Isusova uskrsnuća sinagoga osuđena zbog brojnih grešaka, među kojima je i učenje o seobi duša. Ta je pogreška ostala kao dogma, iako je ne prihvaćaju svi Židovi. Ideja o seobi duša bila je drevno učenje farizeja, “koji bijahu najplemenitiji među židovskim učenicima.”¹⁰⁴ Potom je i sam citirao spomenutu bulu pape Grgura XIII., ocijenivši da bi se na ovaj slučaj mogla primijeniti samo peta točka, kojom se Židovi kažnjavaju “ako zavedu nekog kršćanina k bezbožnim sljedbama, praznovjermima ili krivovjerju.” Ipak, Giorgi zaključuje da spomenuti Židov ne podliježe inkvizicijskom sudu jer nije u pitanju nova greška, nego stara, a pritom se ne protivi temeljnom Mojsijevu zakonu (Dekalogu) ni Starome zavjetu. Ne može se nazvati ni krivovjermem, jer se ne temelji na tvrdoglavosti. Na kraju, ističe da je optuženi Židov neuk čovjek bez većeg utjecaja.

Međutim, Romuald Bašić nije slijedio put Dolcija i Giorgija i ustvrdio je da Židov podliježe ovom sudu jer, iako je dopušteno da Židovi nisu heretici ako počine neki prijestup protiv kršćanstva,¹⁰⁵ ipak se smatraju hereticima ako griješe u onim pitanjima vjere koja su zajednička i Židovima i kršćanima, i zato ih inkvizitori kažnjavaju (kako je ustanovio papa Grgur XIII. konstitucijom *Antiqua Iudeorum improbitas*). Kad je Židovima pripisan sličan protukršćanski prekršaj povrede jednog groba, Dolci je to razmatrao sa stajališta svjetovnog prava, citirajući više autora i tvrdeći da je za to katkad predviđena i smrtna kazna.¹⁰⁶ Zalaže se da se prihvati svjedočanstvo kršćanina kao očevica. Izdvaja se pritom još nekoliko slučajeva Židova optuženih za skrnavljenje kršćanskog groblja, a Dolci se bavi i tek pokrštenim Židovima, neofitima. Taj tekst nije potpisan, pa vjerojatno nije ni cjelovit. Daje izvadak iz bule pape Klementa XI. (1700-1721) u njihovu korist.¹⁰⁷

¹⁰² Zanimljivo je da Dolci upozorava, primjera radi, da ni među katolicima još nije prihvaćena dogma o Čistilištu, odnosno o njegovu mjestu: ... *le ragioni del nostro Purgatorio, dogma neppur fra cattolici per anco deciso alquanto al luogo.*

¹⁰³ Pritom se poziva na pravnike, među kojima je i Gutierrez, čije je djelo na njegov zahtjev dopremljeno iz Venecije.

¹⁰⁴ Citira antičkog povjesničara Josipa Flavija, *De bello iudaico*, 2, 7.

¹⁰⁵ Pritom citira ranije spomenutog talijanskog pravnika Prospera Farinaccija.

¹⁰⁶ 2909/16.

¹⁰⁷ 2909/20.

Osim ranije razmatranog izoliranog slučaja paljenja Talmuda i drugih hebrejskih spisa 1724., državni teolozi u ovom razdoblju nisu razmatrali pitanja vezana uz zabranjene knjige.¹⁰⁸ Stoga su pitanja odnosa s nekatoličkim skupinama vezana uz konkretne prekršaje pojedinaca. U tom svjetlu značajna je bila želja dubrovačkog diplomatskog predstavnika u Epiru da prati bogoslužje u pravoslavnoj crkvi. Ovom prilikom Dolci je pouzdano ustvrdio da dubrovački predstavnik po imenu Teofan smije mirne savjesti “ne samo prisustvovati božjim službama raskolnika, nego i pjevati liturgijske molitve po njihovom običaju”. Pritom se pozvao na bulu ili konstituciju pape Martina V. s koncila u Konstanzu 1418. *Ad vitandum* i ukazao da raskolnike i krivovjerce ne treba izbjegavati, ako nema skandala ni opasnosti od prijelaza na drugu vjeru. Međutim, Dolci ne bi Teofana nikad oslobodio skandaloznog grijeha da je ondje bila katolička crkva i da ju je ovaj posjećivao.¹⁰⁹

Dok su ovako blago postupali s vjernicima izvan okrilja Rimske crkve, državni teolozi nisu imali milosti spram prijestupnika u vlastitim redovima. O tome govori slučaj dviju seljanki koje su na pričesti ispljunule hostiju. Kako je Dolci obrazlagao, zlopotrijebile su sakrament euharistije, odbile ga i bacile, jer je bio previše gorak za njihovo nepce, pa su zato počinile jasan heretički čin i za njih je nadležan crkveni, a ne svjetovni sud.¹¹⁰ U tom trenutku žene su se nalazile u rukama svjetovnih vlasti (*sotto il braccio secolare*). Dolci smatra najboljim da se slučaj povjeri crkvenome sudu. Ističe da njihovo priznanje samo po sebi nije dovoljno za osudu, kao što je ništavno i svjedočanstvo jedne protiv druge. S njegovim se mišljenjem podudara ono koje je potpisao Lodovico Moreno.¹¹¹ Benediktinac je potanko opisao što se dogodilo, naglasivši da je

¹⁰⁸ Doduše, natpop i kanonik Sebastijan Bona u siječnju 1710. neposredno se obratio Rimu s molbom da mu dopuste čitati zabranjene knjige iz filozofije, moralne teologije, lijepih književnosti i povijesti, jer je studirao te predmete i želi ih dalje usavršavati. Upozorio je i na svoju dob od 36 godina. Dobio je trogodišnju dozvolu, koja je obnovljena u srpnju 1712. Tajnici sv. Kongregacije koji su potpisali dozvolu na papinskom dvoru, dominikanci Gregorio Scleri i Augustino Pipia, upozorili su da ne smije čitati djela koja potpisuju Machiavelli, Maimbourg, Guimenio, Adonide Narini, ni knjige krivovjeraca koje izričito napadaju katoličku vjeru. Arhiv provincije Male braće u Dubrovniku (dalje: AMB), kutija I, f. 90/1. Usporediti Josip Sopta, *Spisi Franjevačke provincije u Dubrovniku: analitički inventar*. Dubrovnik: Državni arhiv i samostan Male braće, 2006: dokument br. 120.

¹⁰⁹ 2909/19. Dolci je mišljenje dao na talijanskom: “Odgovor na jedno pitanje u vezi s grčkom liturgijom.”

¹¹⁰ 2909/12.

¹¹¹ 3059/9.

osoba na pričesti ispljunula hostiju i skrila je u šaku, čemu je svjedočio svećenik i smjesta je prijavio biskupu. Ovaj je navedenu osobu bacio u zatvor zatraživši pomoć svjetovnih vlasti, i zato je nastalo pitanje treba li krivca izručiti svjetovnom ili crkvenom sudu. Moreno se bez oklijevanja izjasnio u korist crkvenog suda, “jer je povrijeđen najsvetiji sakrament, a osoba koja je to nedjelo počinila kriva je zbog huljenja i sumnjiva zbog nevjerništva, otpadništva, krivovjerja i čarobnjaštva. U svim ovim pitanjima svjetovni sud nema nikakvo nadležstvo.” Nije propustio potom naglasiti da “i samo mjesto i prilika gdje se to nedjelo dogodilo, kao i činjenica da je svećenik jedini, ili barem glavni svjedok, upućuju da je nadležan samo crkveni sud.” Da bi bio što uvjerljiviji, naposljetku je iskreno dopisao da je ovo “najgori slučaj kojim su me Vaše Svjetlosti počastile da razmotre moje mišljenje.”

Ma koliko da su i Moreno i Dolci tvrdili da je samo crkveni sud nadležan za ovakvo nedjelo, Dolci je ipak naslutio da ih svjetovne vlasti neće poslušati i zato ih je savjetovao “neka civilni suci pročitaju barem Bordonijev pravosudni priručnik *Manuale consultorum* u dva sveska i neka se ne sudi po civilnim zakonima, jer će se napraviti tisuću grešaka.”¹¹² Ovom su se prilikom Dolcijeva ironija i iskazano nepovjerenje u sposobnost državnih vlasti bitno razlikovali od nastupa Lodovica Morena, koji je redovito iskazivao najdublju odanost Njihovim Svjetlostima, čak i ako je morao suditi na štetu svoje subraće. Zanimljivo je pak da nipošto nije smatrano crkvenim prijestupom pitanje o oslobađanju od plaćanja poreza za tobože ukletu kuću nastanjenu duhovima, za koju je Dolci odlučio da ne treba plaćati najam.¹¹³ Dakako da ovakva obrazloženja bude sumnju u moguće zloupotrebe, a materijalni prijestupi nisu bili rijetko predmetom interesa državnih teologa.

¹¹² Franjevački teolog Francesco Bordoni (1595-1671), po završetku studija filozofije i teologije uspješno je djelovao desetljećima u vrhovima svoga Reda u Parmu, Milanu i Bologni. Osobito se istaknuo kao inkvizitor. Djelo koje spominje Dolci punim naslovom glasi *Manuale consultorum in causis S. Officii contra haeticam pravitatem refertum, quamplurimis dubiis novis & veteribus resolutis, cui accessit discursus de concursu et examine clericorum ad beneficia vacantia. Opera posthuma, undequaque absolutissima, nunc primum edita. Parmae 1693.* O Bordoniju piše Herman H. Schwedt u *Biographisch-Bibliographisches Lexikon*, dostupno na http://www.bautz.de/bbkl/b/bordini_f.shtml (pristup izvršen 31. svibnja 2008.).

¹¹³ 2909/21. Kuća nije locirana. Dolci ilustrira svoje mišljenje po antičkom primjeru iz pisma Plinija Mlađeg (*Epistulae* VII, 27), s opisom sličnog događaja u Ateni, vezanog uz kuću filozofa Atenodora.

Pitanja zaštite materijalnih dobara

Problemu zaštite državne imovine teolozi su pristupali na više načina, pri čemu je njihova duhovna komponenta služila obrani položaja Republike u odnosima s Rimom, ali i s drugim moćnicima. Razmatrajući tako incident s otoka Lastova, kad je prilikom sječe drva došlo do oružanog obračuna i višestrukog ubojstva,¹¹⁴ Dolci je ustanovio da je dopušteno ubojstvo u samo-obrani te da su na Lastovce prvi pucali iz puške mletački podanici, koji su doplovili s otoka Korčule kako bi nezakonito sjekli šumu. Lastovski knez poslao je svoje ljude da zaštite zakon o zabrani sječe drva, pa Dolci ističe da oni ne zaslužuju oštru kaznu, iako su Korčulani tvrdili da su Lastovci prekoračili nužnu obranu.¹¹⁵

Ovaj se prekršaj ticao samo svjetovnih osoba, pa je teolozima bilo lakše raspravljati nego kad se radilo o klericima. Naime, Moreno je nekoliko puta iznosio mišljenja o trgovini duhanom, kojom su se bavila i crkvena lica, što je kasnije nastavio njegov subrat Romuald Bašić. Odlukom Senata od 29. studenog 1728. naloženo je službenicima protiv krijumčarenja duhana da izlože nadbiskupu prekršaj koji je počinila “poznata crkvena osoba” i da zatraže od nadbiskupa da tu osobu izruči pravdi.¹¹⁶ Duhan se ubrajao u robu na kojoj je postojao državni monopol, pa je tako 18. srpnja 1769. Senat usvojio iscrpan zakon kojim se regulirala trgovina.¹¹⁷ Time su svi klerici oslobođeni propisanog poreza od dva groša za oku duhana, ako su ga kupovali za osobnu potrebu, no istovremeno su najstrože zabranjeni preprodaja i gomilanje zaliha.

Razmatrajući probleme nastale zbog trgovine duhanom i ugrožavanja državnog monopola od strane klerika, Moreno je ponajprije ustanovio da je porez na duhan vezan uz isplatu danka Osmanlijama. Smatra žalosnim što klerici izbjegavaju svoju dužnost plaćanja poreza (ističući čak da se porez na duhan prije odnosi na njih, nego na svjetovnjake), a o svemu je opširnije pisao u svojoj “disertaciji”. Tvrdi da nije istina da klerici uživaju povlasticu izuzeća od

¹¹⁴ Poginulo je šest muškaraca i jedna žena.

¹¹⁵ 2909/2. Zakon o zabrani sječe šume poštovao se i na otoku Mljetu. Na dojavu da tamošnji benediktinci sijeku šumu i izvoze drvo, knez i Malo vijeće su 2. prosinca 1734. naložili građaninu Vicku Valoviću da otplovi na Mljet i spriječi dalju zloupotrebu, jer su drva potrebna gradu (*Lettere di Ponente* sv. 53, f. 247v-248v). Sličnom problematikom bavi se Ivo Dabelić, *Komuna Mljet od 1500. do 1808. godine*. Dubrovnik: vlastita naklada, 2004: 31.

¹¹⁶ *Cons. Rog.* sv. 154, f. 79v.

¹¹⁷ *Cons. Rog.* sv. 180, f. 16v-20v.

plaćanja carine na tu robu i čak upozorava na opasnost od uvoza radi trgovine umjesto za njihove vlastite potrebe, što sveti kanoni preziru i zabranjuju.¹¹⁸ Iako pojedini kanonisti dopuštaju da siromašni klerici smiju trgovati i baviti se nekim časnim obrtom da bi stekli prihod, svjetovni vladar mirne savjesti smije trgovinu duhanom kojom se bave klerici smatrati krijumčarenjem. Međutim, državni su teolozi u nekim prilikama odobravali klericima pravo da ostvaruju dodatne prihode. Primjerice, sam Dolci je drugom prilikom odobrio uživanje mirovine od jednog crkvenog dobra.¹¹⁹ Upozorio je na postojeću praksu u Francuskoj i na pisanje nekoliko stranih autora, kao što su Ferrari,¹²⁰ Molina,¹²¹ La Croix,¹²² van Espen.¹²³ No, tada se radilo o zakonitom prihodu, a podrazumijevalo se da treba neizostavno spriječiti krijumčarenje, čemu je podlijegao i duhan. S time se složio i Romuald Bašić, koji je pisao kad i Moreno i smatrao da crkveni starješine moraju bdjeti nad svojim potčinjenima i strogo ih kažnjavati ako ih zateknu u trgovini.¹²⁴

Zanimljivo je da je zbog sličnog prijestupa, vezano uz promet solju, bio kažnjen fra Dominik iz Dubrovnika, gvardijan franjevačkog samostana Sv.

¹¹⁸ 3059/8.

¹¹⁹ 2909/8.

¹²⁰ Franjevački kanonist iz 18. stoljeća, Lucio Ferrari, rodом iz sjeverne Italije. Bio je provincijal svoga Reda i savjetnik Sv. oficija, autor svojevrstne enciklopedije vjerskog znanja pod naslovom *Prompta Bibliotheca canonica, juridica, moralis, theologica necnon ascetica, polemica, rubricistica, historica*. O njemu Alphonse Van Hove, »Lucius Ferraris.« *The Catholic Encyclopedia*, vol. 6. New York: Robert Appleton Company, 1909. Dostupno na <http://www.newadvent.org/cathen/06048a.htm> (pristup izvršen 15. lipnja 2008.).

¹²¹ Isusovac Luis de Molina (1535-1600) smatran je vodećim skolastičarem 16. stoljeća s Pirenejskog poluotoka. U pitanjima milosti, slobode ljudske volje i predodređenja bio je u sporu s dominikanskim teolozima. Pored komentara na djelo *Summa theologiae* Tome Akvinskog napisao je raspravu o političkoj filozofiji *De justitia et jure* (objavljeno posthumno). Alfred J. Freddoso, »Luis de Molina (1535-1600).«, u: Edward Craig (ed.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, CD-ROM 1998.

¹²² Isusovac Claude Lacroix (1652-1714), nastavnik moralne teologije u Kölnu i Münsteru, napisao "Komentar na moralnu teologiju Busembauma" (Köln 1719., u dva sveska). Njegova su tumačenja poslužila neprijateljima isusovaca da napadnu Red, pa su ga se zato isusovci Pariza i Toulousea odrekli 1757. *Biographie universelle, ancienne et moderne*, vol. XXIII. Paris: L. G. Michaud, 1819: 73.

¹²³ Zeger Bernhard van Espen (1646-1728), profesor kanonskog prava sa sveučilišta u Louvenu, jansenist, poznat po djelu *Ius canonicum universum*, kako navodi Alphonse Van Hove, »Zeger Bernhard van Espen.« *The Catholic Encyclopedia*, vol. 5. New York: Robert Appleton Company, 1909. Dostupno na <http://www.newadvent.org/cathen/05541b.htm> (pristup izvršen 11. lipnja 2008.).

¹²⁴ 3059/35. Bašić je svoje mišljenje obrazložio zakonima Sv. Stolice, a pozvao se i na stručnjaka Pietra Andreu Ricci.

Jeronima u Slanom, u rujnu 1768. Franjevci su tom prilikom postupili samostalno, ne čekajući mjere državnih vlasti.¹²⁵ Opisani materijalni prijestupi otvaraju ujedno šire pitanje odnosa između države i klerika kroz prizmu mišljenja državnih teologa.

Državna nadležnost nad Crkvom

Iako se smatralo, već po prirodi stvari, da se nadležnost inkvizicijskog suda odnosi samo na prijestupe protiv vjere i ćudoređa, time ni približno nisu bili iscrpljeni problemi tipični za svjetovno sudstvo. Tako je Dolci morao rješavati pitanje prisega koju država traži od svojih podanika i ocijeniti koliko ona obvezuje klerike. Ustanovio je da svaki vladar ima pravo zahtijevati od podanika časnu prisegu, pri čemu citira Suareza.¹²⁶ Posegao je i za autoritetom sv. Tome Akvinskog, upozoravajući da od opravdanih prisega razlikuje one položene prisilno i iz straha. Dolci zaključuje da je prisega stvar vjere, pa je i prekršaj koji počinu laik također vjerski prijestup.¹²⁷ Jasno je naznačio da se tu preklapaju nadležstva svjetovnog i kanonskog suda.

Međutim, više sudskih procesa koji su izravno pogađali klerike izazvali su niz praktičnih teškoća koje je trebalo prevladati teorijskim putem, a prisega nije bila jedina među njima. Tako je trebalo odgovoriti na pitanje prijeti li svjetovnom sucu koji vodi postupak protiv crkvenih ljudi izopćenje, u skladu s

¹²⁵ Fra Dominik je kažnjen lišavanjem položaja gvardijana u slanskom samostanu, kao i lišavanjem pasivnog prava glasa na šest godina, te u tom razdoblju nije smio biti biran za gvardijana u bilo kojem samostanu. Također je kažnjen tromjesečnim zatvorom na otoku Daksi, gdje je ujedno morao 15 dana vršiti duhovne vježbe i o tome pismeno izvijestiti, ... *spiritualia exercitia quorum authenticam fidem ad nos transmittat*. Po isteku spomenutih šest godina više nije mogao biti gvardijan u samostanu Sv. Jeronima u Slanom. Tako je odlučeno 7/8. listopada 1768., a odluka je pročitana i objavljena 9. listopada. AMB, kutija II, f. 157. Usporediti J. Sopta, *Spisi Franjevačke provincije u Dubrovniku*: dokument br. 396.

¹²⁶ Francisco Suarez (1548-1617), španjolski teolog i filozof, osnivač međunarodnog prava, smatran najistaknutijim skolastičkim filozofom poslije Tome Akvinskog, zvan *Doctor Eximius*. Glavno djelo u filozofiji *Disputationes Metaphysicae* (1597) više od stoljeća koristila su i katolička i protestantska sveučilišta. Na zahtjev pape Pavla V. i drugih napisao apologetske radove o prirodi kršćanske države, među kojima *De virtute et statu religionis* (1608-09) i *Defensio fidei catholicae* (1613). Pobio je teoriju da kralj vlada po božanskom pravu i objavio da su sami ljudi izvorni nosioci političke vlasti, država je rezultat društvenog ugovora na koji narod pristaje. *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 11. Chicago etc. 1995¹⁵: 340.

¹²⁷ 2909/9.

papinskom bulom *In coena Domini*, čiji je sadržaj uznemirio Dubrovčane.¹²⁸ Franjevac Ambroz teorijski je opisao sudski postupak i ustanovio da je “voditi postupak” isto što i “sudskim putem prihvatiti saznanje protiv nekoga”, ili “izvršiti druge sudske radnje u nekoj parnici.”¹²⁹ Njegovo je mišljenje da sudac koji ispituje crkvenu osobu kao svjedoka ne podliježe pod udar ovog kanona, jer ga time ne podvrgava postupku.¹³⁰ Nadalje, pišući o položaju klerika kao svjedoka, Romuald Bašić je istaknuo da se sudskim pozivom ničim ne oskvrnjuje njihovo crkveno dostojanstvo. Uz dozvolu svojih starješina klerici mogu istupiti pod prisegom i biti zakoniti svjedoci na svjetovnom sudu, što potvrđuju opća praksa i navedeni autoriteti.¹³¹ Bašićevo mišljenje prevladalo je kao uobičajeno stajalište, o čemu svjedoči sadržaj raznih arhivskih spisa. Svjedočenja klerika navode se osobito prilikom potvrđivanja sadržaja oporuka, a svoj iskaz redovito počinju pošto su zaprisegnuli “dodirnuvši grudi po svećeničkom običaju”, *tacto pectore more sacerdotali*. Napokon, i dubrovački Statut izrijekom predviđa da se “kleriku dopušta svjedočiti”, odnosno “svećenici i klerici mogu kao i svjetovnjaci biti svjedoci u svim parnicama ako su po mišljenju gospodina kneza i njegova Suda prikladni, i neka vrijedi njihovo svjedočenje.”¹³² No, kad su vlasti postavile slično pitanje: smije li nadbiskup dopustiti redovnicama da ih u kaznenim postupcima ispituje svjetovni sudac, uslijedio je kategorično negativan odgovor.¹³³ Zajedno su ga potpisali Moreno i Bašić i

¹²⁸ Konačno uobličena u vrijeme pape Urbana VIII. 1627., bula “Na večeru Gospodinovu” predviđa kaznu izopćenjem za niz protucrkvenih prijestupa. Među njima se navode zlostavljanje crkvenih sudaca, prisilno podvrgavanje crkvenih sudova svjetovnim, nametanje poreza svećenstvu bez papinske privole i miješanje svjetovnih sudaca u krivične prekršaje koje su počinili klerici. Više katoličkih država, među kojima i Kraljevina Španjolska u vrijeme Filipa II. u drugoj polovici 16. stoljeća, nije se htjelo pokoriti ovoj buli, smatrajući da ograničava njihovu nadležnost, kako navodi John Prior, »In Coena Domini.« *The Catholic Encyclopedia*, vol. 7. New York: Robert Appleton Company, 1910. Dostupno na <http://www.newadvent.org/cathen/07717c.htm> (pristup izvršen 20. lipnja 2008.).

¹²⁹ *Arbitror processare idem esse ac iudicialiter informationem contra aliquem accipere, seu alios actos iudiciales circa aliquam causam facere.*

¹³⁰ 3059/49.

¹³¹ 3059/26.

¹³² Riječ je o 31. poglavlju treće knjige Statuta. *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*. Prir. i prev. A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić. Dubrovnik: Državni arhiv, 2002: 207. Doduše, dijecezanski sinod održan 1729. u katedrali pod predsjedanjem nadbiskupa Franchija zaključio je da je “svećeniku zabranjeno u kaznenijem poslima bud tužiti koga, budi bit ispitan, budi položiti zakletvu pred svjetovnijem sudom bez dozvole nadbiskupa.” Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, drugi dio: 55.

¹³³ 3059/25.

to opravdali time što svjetovni suci ne smiju istraživati kaznena djela klerika, a pritom redovnice štiti i pravilo klauzure.

Budući da je s vremenom Republika sve više jačala svoj položaj u odnosu na crkvene vlasti, državni teolozi spremno su potvrđivali pravo Senata da imenuje visoke prelate i da sudi o njihovoj ostavštini. U to vrijeme Senat već stoljećima samostalno postavlja stonskog i trebinjsko-mrkanjskog biskupa, a odlukom pape Benedikta XIII. od 1728. i nadbiskupa.¹³⁴ Državni teolozi nekoliko su puta pisali o nasljeđivanju biskupa koji ide u drugu crkvu, štiteći pravo svjetovnih vlasti da na njegovo mjesto slobodno imenuju drugoga. Moreno je ustanovio da ostavka biskupa predana u ruke pape ni na koji način ne utječe na slobodan izbor i imenovanje njegova nasljednika od strane jednog svjetovnog vladara, koji ima pravo zaštite nad tim položajem, odnosno uživa patronat.¹³⁵ Svoje je mišljenje dao jezgrovito, kako kaže, jer je opsežniji spis predao Tajništvu. Mišljenje o pravu svjetovne vlasti da izabere i imenuje novog biskupa pošto se stari odrekao te dužnosti, pri čemu pitanje njegova izbora ne pripada papi, Moreno je potvrdio još jednom.¹³⁶

Razmatrajući slično pitanje krajem 17. stoljeća, vezano tada uz odlazak nadbiskupa Lucchesinija iz dubrovačke crkve, dominikanac Ignazio Aquilini Vici tumačio je potanko što slijedi prilikom izbora biskupa, u skladu s običajima Rimske crkve, kako bi se moglo objaviti postoji li neki nedostatak kod kandidata. To se smatra opravdanim, jer se sklapa duhovni brak između svećenika i Crkve, pa treba pitati sprečava li pritom nešto mladoženju. Kad se potom ustanovi da nema nikakvih zapreka, isti službeni klerik, *ponente*, na drugom konsistoriju promovira svećenika. Aquilini upozorava na nekoliko koraka koje je izvršio nadbiskup Lucchesini (pontifikalno je slavio dan Bogojavljenja i dan kasnije u dubrovačkoj katedrali, poslao je bule župniku na Lopudu, imenovao župnika za Konavle i za Rijeku dubrovačku, zaredio Pavla Marinija za podđakona), a pritom se nitko nije usprotivio njegovu pravu.¹³⁷ Po tome je imao i

¹³⁴ *Sacrum civium regimen experti a Benedicto XIII summo pontifice anno MDCCXXVIII nominationis antistitis sui ius obtinere*. S. M. Cerva, *Prolegomena*: 381-382.

¹³⁵ 3059/7.

¹³⁶ 3059/10.

¹³⁷ Lucchesini je tijekom svoje četverogodišnje uprave dubrovačkom crkvom (1689.-1693.) opravdano stekao glas dobrog pastira, koji "uspostavi posve zanemareno bogoslužje, otvori s potporom države školu koralnog pjevanja, naredi svećenstvu, opet zagrezlome u neznanstvo i u bezposlicu, da pohodi Isusovačku školu." K. Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, prvi dio: 49.

pravo imenovati svoga vikara, o čemu se iznosi ovo mišljenje.¹³⁸ Problem odlaska nadbiskupa Lucchesinija u asišku crkvu razmatrao je i fra Frano Cafarello, na latinskome.¹³⁹ Pitanje točno glasi je li Lucchesini time prestao biti dubrovačkim nadbiskupom. Na kraju se usteže odlučno odgovoriti, ističući da je to stvar crkvene jurisdikcije.¹⁴⁰ U odnosu na mišljenja svojih kolega, Cafarello je ostao usamljen u pokušaju da sačuva privid crkvene neovisnosti i spriječi vlasti da se neposredno miješaju u izbor Lucchesinijeva nasljednika.

Dok su pojedini nadbiskupi još relativno uspješno mogli braniti svoja prava zahvaljujući osobnim dobrim odnosima s vlastima ili pak specifičnim prilikama u kojima su djelovali,¹⁴¹ Crkva je sve teže odolijevala državnom pritisku kod nekih općih pitanja. U drugoj polovici 18. stoljeća Dolci je razmatrao upravu nad *Opera Pia*, zakladom za pobožne svrhe.¹⁴² Ističe da su na čelu uprave oduvijek bili gospoda rizničari,¹⁴³ a po papinskim bulama imenuje ih država. Bulom pape Eugena IV. iz 1442. istaknuto je da dobra moraju ostati u crkvenom vlasništvu, a da će njima upravljati rizničari u korist siromaha ili u pobožne svrhe. Bula je izdana zato što su franjevci koji su tada od konventualaca prešli u opservante zatražili i dobili od Sv. Stolice dozvolu da se u korist navedene gospode rizničara odreknu nekretnina koje su posjedovali.¹⁴⁴ Time je, kako piše Dolci, Senat dobio pravo da upravlja zakladom *Opera Pia* preko svojih ljudi. Raspolaganje materijalnim sredstvima postupno je postalo od najveće važnosti za Senat u odnosima s Crkvom.

¹³⁸ Spomenuti vikar naveden je kao *Marin Caroli*, kako stoji u 3059/19. Istim se pitanjem prelaska nadbiskupa Lucchesinija u asišku crkvu (*ad ecclesiam Assisinate*) bavio Fulgencije Gondola u 3059/23.

¹³⁹ Ovdje naveden kao fra *Francesco de Ragusa, Sacrae Theologiae Lector Iubilatus*.

¹⁴⁰ 3059/45.

¹⁴¹ Primjerice, nadbiskup Pietro Torres bio je očevidac velikog potresa u kojem je i sam zamalo stradao, dok je Rajmund Gallani bio izabran 1722., kao prvi domaći nadbiskup od vremena Ilije Sarake sredinom 14. stoljeća.

¹⁴² 2909/1.

¹⁴³ Dolci je ovdje pribjegao izrazu *ab immemorabile*, da bi prikazao vremensko trajanje koje su na čelu *Opera Pia* imali *signori tesoreri*.

¹⁴⁴ Sadržaj papinske bule Dolci je preuzeo iz djela franjevačkog povjesničara Lucasa Waddinga *Annales fratrum Minorum* i potom ga unio u svoje djelo *Monumenta historica Provinciae Ragusinae Ordinis Minorum*. Naslov tog djela Dolci ovdje navodi na talijanskom, kao *Monumenti della Provincia*, i piše da ga je "predao u tisak." Kako je poznato da je tiskano 1746. u Napulju, vidimo da je Dolci napisao svoje mišljenje o *Opera Pia* prije te godine.

Porezi i financiranje

Kako je sredinom 18. stoljeća pisao povjesničar Serafin Cerva, u Dubrovniku su svi klerici, čak i prve tonzure, odlukom kneza oslobođeni od svakog poreza.¹⁴⁵ Međutim, neprikriveno nastojanje vlasti Republike da posve zagospodare prilikama u dubrovačkoj nadbiskupiji osobito dolazi do izražaja u pitanjima financiranja. Pritom se oslanjaju i na savjete stranih teologa. Gennaio Scalfali u Napulju istupio je na njihov zahtjev i 31. ožujka 1739. u mišljenju iznesenom na dvadesetak listova obrazložio da i klerici podliježu teretima nametnutima za očuvanje Republike.¹⁴⁶ Za isplatu danka Osmanlijama državni prihodi nisu bili dovoljni, pa su vlasti propisale da i klerici plaćaju 20% poreza na svaku imovinu u inozemstvu, tako i na ostvarenu kamatu na banci. Scalfali piše da je ova odredba pravedna i pohvalna, pa u minulih 150 godina nije bilo žalbe.¹⁴⁷ Međutim, nedavno je preminuo laik koji je u inozemstvu posjedovao uloge na bankama i od tih prihoda redovito plaćao propisanih 20%. Oporukom je ta dobra ostavio većinom u korist ovdje neimenovanih klerika. Oni su sami, sa svoje strane, prije plaćali navedeni državni porez. Postavlja se pitanje kako postupiti ako klerici koji su dobili imovinu dokažu da je nepravedno plaćati 20% i na sredstva koja su primili oporukom. Scalfali je svoj odgovor popratio poduljim razmatranjem, navodeći više primjera iz Italije i Papinske države, a na kraju je istaknuo da trebaju plaćati unatoč eventualnom prigovoru klerika.¹⁴⁸

Država je koristila i druge prilike da preko poreza ubere dodatne prihode. Kad se sredinom 18. stoljeća javila potreba obnove gradskog vodovoda, Senat je odlučio prenijeti dio novog financijskog opterećenja i na crkvene krugove. U svojstvu državnog teologa, Dolci je načelno podupro taj potez. Naveo je pet uvjeta potrebnih da se takav porez uvede klericima: ako je stvarno neophodno potrebno, ako i laici i klerici od toga imaju opću i zajedničku korist, ako sami laici nisu u stanju namiriti traženo, ako je dobiven pristanak biskupa i klera i

¹⁴⁵ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 519.

¹⁴⁶ Ovo podsjeća na situaciju s kraja 18. i početka 19. stoljeća, kad su vlasti Republike pod pritiskom Francuza, da bi namaknuli potrebne novce, ugasili benediktinski samostan na otoku Lokrumu i prodali imovinu privatnicima. K. Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, prvi dio: 53; J. Lučić, »Gospodarske prilike lokrumskog samostana potkraj XVIII. stoljeća«: 154.

¹⁴⁷ Scalfali ovdje ima u vidu senatsku odluku od 17. ožujka 1575., kad je Senat nametnuo navedeni porez "na sve prihode koje naši podanici imaju od novca i drugih uloga u talijanskim i drugim stranim bankama." O tome više Antonino Di Vittorio, »Gli investimenti finanziari ragusei in Italia tra XVI e XVIII secolo.« *Rassegna Economica* 3 (1977): 600-601.

¹⁴⁸ 3059/50.

ako je upućen zahtjev za *placet* Sv. Stolice. U ovom su slučaju, po Dolcijevu mišljenju, zadovoljena prva dva uvjeta. Zatražio je ipak da nadbiskup to odobri, pošto okupi one koje *de iure* mora okupiti. Dolci ovdje misli na klerike koji čine nadbiskupovo savjetodavno tijelo, o čemu je već bilo govora. Na kraju ističe da o svemu treba obavijestiti Sv. Stolicu.¹⁴⁹ Činjenica je da se ovdje planirao veći građevinski zahvat koji državna blagajna nije mogla sama namiriti, dok se redovito pomagalo crkvenim ustanovama prilikom manjih poslova.¹⁵⁰

No, prilikom određivanja plaće sakristana u katedrali¹⁵¹ nije bilo potrebno apelirati na Sv. Stolicu. Dolci je prvo mišljenje o tom pitanju dao na molbu nadbiskupskog dvora.¹⁵² Pitanja financiranja ovog službenika regulirao je Senat na sjednici održanoj 25. studenog 1734.,¹⁵³ kad je odlučeno da sakristan treba i dalje primati 100 dukata godišnje od upravitelja katedrale (umjesto predloženih 120), i to u gotovini ili u vosku, oslobođeno poreza. Dolci je o tome sastavio potpunije mišljenje na molbu državnih vlasti, kad je ustanovio da senatori smiju privremeno zaplijeniti osobnu imovinu izabranog. Morao je odgovoriti na pitanja je li Senat smio nagovijestiti upraviteljima katedrale, nadbiskupu i kanonicima da u slučaju ispražnjenog mjesta sakristana katedrale, umjesto imenovanja

¹⁴⁹ 2909/17. Isto pitanje obradio je i u 3059/40.

¹⁵⁰ Po zapisima Senata iz ovog razdoblja osobito često pomaže se samostanu Male braće. Tako je, primjerice, 22. prosinca 1713. prihvaćena molba gvardijana i braće da se otvori i očisti glavni odvodni kanal s ulice koja se spušta s Prijekog. Kako taj kanal nema izlaza u glavnoj ulici, da bi se ulijevao u jarak izvan grada, ponovo je otvorio sebi put u zidu sakristije i duž njezinih grobova. Pritom su, istina, upozorili da je za istu svrhu "prije nekoliko godina ovaj samostan potrošio osamdeset fiorina." Senat im je pomogao s pedeset dukata. *Cons. Rog.* sv. 145, f. 12r-v.

¹⁵¹ 2909/27. "Sakrista" se navodi još u srednjovjekovnom katedralnom kleru kao kanonik koji je na čelu katedralne sakristije i brine za sveto posuđe, crkveno ruho i riznicu, pa se zato nazivao i rizničar. I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*: 74. Zanimljivo je s tim u vezi što piše Dolci da je sakristan ponekad isto što i *thesaurarius ecclesiae*, kao u Nici i Padovi. U Dubrovniku je vikar nadbiskupa Ivana 12. januara 1473. prstenom zaredio svećenika (prezbitera) Ivana Milićevića za sakristana sakristije katedrale, Sv. Marije velike, kako citira Dolci iz fonda *Diversa Notariae*. Stariji Dolcijev suvremenik Serafin Cerva piše o položaju sakristana: "Njegova je dužnost, osim čuvanja crkvenih predmeta, svetog posuđa i kaleža, da poziva kneza Republike u crkvu na svete službe i da pred njim, kao što se običava pred velikim prvacima, na početku svečane svete mise izgovara službu koja se naziva uvod. U "Povijesti prvosvećenika" pokazat će se s mnogo dokaza da je i to svećeničko ili, kako ga nazivaju, crkveno dobro. Kad je mjesto upražnjeno, bira se glasanjem i to većinom glasova od strane nadbiskupa i kolegija kanonika, koji ima samo jedan glas, te od strane trojice upravitelja Sv. Marije koje bira Senat. Nadbiskup tako izabranog postavlja službenim ukazom." S. Cerva, *Prolegomena*: 374.

¹⁵² 2909/10.

¹⁵³ *Cons. Rog.* sv. 156, f. 178r-v.

novog, trebaju pitati Senat za mišljenje, potom je li dobra i pravovaljana njihova odluka da upravitelji katedrale imenuju sakristana, a da nisu konzultirali Senat, te može li Senat ispitati izbor i umetnuti se u imenovanje koje su izvršili upravitelji katedrale, a da ga nisu pitali. Dolci na prvo pitanje izriče sumnju, ali ipak odgovara potvrdno. Na samom kraju ponavlja da senatori smiju privremeno zaplijeniti građansku i svjetovnu imovinu izabranog protiv volje Senata.¹⁵⁴

Odgovarajući je li nadbiskup imao pravo razriješiti sakristana u katedrali, što je izvankaptilsko crkveno dobro,¹⁵⁵ pri čemu budućem sakristanu nije ostavio za stanovanje uobičajenu kuću, niti povećao njegove prihode s 40 na 130 dukata, Dolci je dao još jedno mišljenje na to pitanje. Sudeći po navedenom iznosu, vidi se da je Dolci o tome raspravljao prije 1734., kad je sakristan primao 100 dukata godišnje. Njegova primanja obuhvaćala su i izvanredne izdatke, poput voska koji vjernici daju u crkvama, ili novca darovana na oltaru (*compimento de' suoi altari*). Dolci je odgovorio potvrdno, u korist nadbiskupova prava, budući da se ovdje radilo o miješanom patronatu (*giuspatronato misto*). Spominje i odluke Tridentskog koncila.¹⁵⁶

Položaj sakristana bio je samo jedno od materijalnih pitanja koja je trebalo rješavati u dubrovačkoj crkvi. Usporedo s njime nastao je problem s povećanim brojem svećenika koji su služili mise u katedrali, pa im je zato trebalo osigurati odgovarajuća sredstva. U želji da se rastereti državna blagajna, Senat je zatražio savjet od fra Angela Franchija. On je prvo ustanovio da postojeći prihodi katedrale nisu dovoljni za tu svrhu. Predložio je da se prvo obvežu kanonici da pridonesu od vlastitih prihoda, s tim da njima samima preostane dovoljno. Zatim bi bila obveza cijelog klera da pomogne, jer on čini jedno tijelo. Tek kad

¹⁵⁴ 2909/27.

¹⁵⁵ *Benefizio ecclesiastico extracapitolare*. Ovo potvrđuje i S. Cerva, pišući da je “dostojanstvo rizničara ili cimelijarha u dubrovačkoj crkvi izvan kapitula i zato mu, po odredbi Sv. Kongregacije, pripada prvo mjesto poslije kanonika u javnim molitvama i na svim skupovima svećenika”. S. Cerva, *Prolegomena*: 373-374.

¹⁵⁶ 2909/32. Dolcijevo mišljenje potkrepljuju i zaključci dijecezanskog sinoda dubrovačke nadbiskupije, održanog 8. svibnja 1729., kad je nadbiskup Angelo Franchi opisao dužnosti sakristana i jasno ukazao da ga smije kazniti, ako je nemaran u službi. Pritom se pozvao i na raniji edikt nadbiskupa Rajmunda Gallanija, objavljen 1. veljače 1726. O tome u *Constitutiones et decreta synodi dioeclesanae Ragusii in cathedrali ecclesia Sanctae Mariae Majoris anno MDCCXXXIX die VIII Maii. Ab Illustrissimo et Reverendissimo domino D. fr. Angelo Franchi archiepiscopo celebratae. Anconae, MDCCXXX. Ex typographia Bellelli*: 16-17.

bi se i to iscrpilo, bila bi dužnost puka da namakne potrebna sredstva.¹⁵⁷ Slično pitanje o obnovi katedrale ranije je razmatrao Romuald Bašić. Ističe da treba bez daljnijega prihvatiti ako vjernici spontano uvedu neki pohvalni običaj za pomoć katedrali u nužno potrebnom, ali ako ne uvedu (ili pak ako na taj način prikupljena sredstva nisu dovoljna), tada treba pomoći sam biskup s četvrtinom udjela od biskupskih prihoda. Ako ni to nije dovoljno, trebaju pomoći kanonici s drugim приходима od svojih nadarbina koje uživaju u njoj, pa onda i cijelo svećenstvo, u skladu s odlukom biskupa i većinom kaptola, ali bez štete za primanja spomenutih, kanonika i svećenstva. Pitanje je, ako prihodi nikako nisu dovoljni, smije li biskup bez papine dozvole za katedralu upotrijebiti prihode koji pretječu drugoj crkvi. Ističe da biskupi ne mogu napraviti više od već rečenog, a samo papinski poslanici smiju napraviti sve, u skladu s onim što im je papa povjerio.¹⁵⁸ Time je naglasio da svaka crkva ima pravo uživati vlastite prihode.

Obnova katedrale poslije velikog potresa i u Rimu je smatrana prioritetom, pa su pape dodijelili povlasticu Senatu da za ovu svrhu raspolaže i privatnim sredstvima iz oporuka.¹⁵⁹ Pritom se ipak nije smjelo zanemariti obnovu drugih sakralnih objekata koji su uništeni u istom potresu. Trebalo je, dakle, odvojiti pitanje pojedinih samostana i njihova uzdržavanja od pitanja obnove objekata. Sačuvano je više mišljenja o приходима crkava i samostana redovnica uništenih u potresu, a jedno je potpisao dominikanac Rajmund Gallani, budući nadbiskup, i to dok je dubrovačkom crkvom nakon velikog potresa još uvijek upravljao Pietro Torres.¹⁶⁰ Gallani je konkretno raspravljao o sudbini ženskih samostana

¹⁵⁷ 3059/20. Činjenica da se početkom 18. stoljeća povećao broj katedralnih klerika govori o oporavku poslije katastrofe 1667. Kako zapaža Serafin Cerva, "budući da su u Dubrovniku poslije nesreće ostali malobrojni svećenici, te ih nije bilo dovoljno da vrše svećeničke službe ni u gradu ni u dijezezi, arhidakon (Bernard) Giorgi, koji je zamjenjivao odsutnog nadbiskupa, dobio je pravo od rimskog pape, kao što mislim, ili od Svetog reda kardinala tumača Tridentskog koncila da se, radi bržeg povećavanja njihova broja, klerike pripušta ka svećeničkim redovima ne sačuvavši vremenske pauze propisane od strane Crkve i da ih bilo koji predstojnik katoličke zajednice brzo zareduje." Seraphinus Maria Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*: 3234. Prijepis, rukopis br. 216, Knjižnica samostana Male braće.

¹⁵⁸ 3059/31.

¹⁵⁹ Taj dokument izdao je papa Klement X. 26. travnja 1673. i u njemu se govori o obnovi crkvenih objekata u Dubrovniku nakon velikog potresa. Njime se predviđalo da se, prilikom otvaranja svake oporuke koja se napiše u Dubrovniku tijekom idućih deset godina, dio ostavštine namijeni za obnovu katedrale, a istaknuto je da se time udovoljava zahtjevu Dubrovčana. *ASMM*, 17. stoljeće, II. svezak, dokument br. 140.

¹⁶⁰ 3059/18.

Sv. Marije i Sv. Klare, o potrebi njihove obnove i o uzdržavanju redovnica. Pojavilo se pitanje upravitelja samostanskih dobara, ekonoma. Gallani smatra da bi bilo bolje da ih izabere knez, a ne netko drugi, tvrdeći da je knezu najviše stalo do općeg dobra. Iako je ovim zaključkom nagovijestio svoje neraspoloženje spram crkvenih vlasti, ipak je na kraju ustvrdio da se prihodi ne mogu odijeliti bez mišljenja Sv. Kongregacije.

Isusovac Ardelio Della Bella razmatrao je 1669. situaciju sa ženskim samostanima Sv. Marije i Sv. Klare, koji su za velikog potresa bili evakuirani, a redovnice zajedno s nadbiskupom potražile privremeno utočište u Ankoni. Do velikog potresa 1667. u Dubrovniku je postojalo osam ženskih samostana, i to pet samostana benediktinki, dva klarisa (franjevki) i jedan dominikanki. Poslije stradanja, pet benediktinskih samostana ujedinilo se u samostan Sv. Marije, a sestre franjevke ostale su samo u samostanu Sv. Klare.¹⁶¹ Ujedinjenje je provedeno dok je na čelu dubrovačke crkve bio nadbiskup Torres. Pitanje je glasilo smiju li vijećnici izabrati ekonomu da nadziru prihode šest bivših samostana povezanih s ova dva, kako bi uz pomoć tih prihoda gradili druge samostane. Della Bella odgovara negativno, tvrdeći da bi bilo isto kao kad bi se razriješilo ujedinjenje samostana koje je provela Sv. Kongregacija. Naime, da se provede ujedinjenje, trebalo je pribjeći Sv. Kongregaciji, koja je formalno i provela ujedinjenje. Također, ujedinjenje nije provedeno privremeno, nego trajno. Mišljenje bi se moglo promijeniti samo ako Sv. Kongregacija pismeno odobri.¹⁶² Della Bellin subrat Rafael Tudisi slično je reagirao u ovom pitanju, zaključivši da papinski dekret o ujedinjenju dvaju samostana stradalih u potresu, kako se čini, ima trajnu vrijednost. U protivnom, kako smatra Tudisi, ne bi se otuđile ruševine samostana Sv. Petra da se napravi novi, Sv. Katarine Sijenske, niti bi se položaj samostana Sv. Mihajla ustupio svjetovnim klericima.¹⁶³

¹⁶¹ O ovome ukratko Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knjiga druga. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980: 348-349. Nadalje, pišući "O župama u dubrovačkoj dijecezi, o samostanima i značajnijim crkvama i o ubožnicama," Serafin Cerva pregledao je stanje ovih objekata sredinom 18. stoljeća i upozorio da je samostan Sv. Katarine Sijenske, koji nastanjuju sestre dominikanke, utemeljen 1706. Za brojno stanje ženskih samostana u gradu prije potresa precizira pak da je postojalo "pet drugih zatvorenih samostana s klauzuroom za djevice, tj. posvećenih sv. Andriji, sv. Marku, sv. Šimunu, sv. Tomi i sv. Mariji od Anđela, ili sv. Mihovilu. Potonji su bili dominikanski, a prva četiri nastavale su benediktinske redovnice. Napokon, sestre franjevke trećoretkinje imale su crkvu Sv. Nikole iz Tolentina. Ova su mjesta propala u potresu, tako da im se jedva trag vidi." S. Cerva, *Prolegomena*: 429.

¹⁶² 3059/47.

¹⁶³ 3059/14.

U stalnoj potrazi za dodatnim sredstvima kako bi ubrzali obnovu katedrale, Dubrovčani su osobito htjeli iskoristiti crkvenu imovinu. Tako je jedna katolička crkva na susjednom prostoru pod osmanskom upravom postala predmetom interesa Senata. Dakle, granične odnose nisu remetili samo povremeni hajdučki upadi, nego katkad i neriješen status nekretnina. Tako se dogodilo s ovim objektom. Crkva je razorena u minulim ratovima, a nad njom su podignute turske kuće. Promjenom prilika, međutim, nad tim je područjem nanovo uspostavljena kršćanska vlast. Crkveno posuđe je razgrabljeno i prodano, a budući da su Dubrovčani tu crkvu održavali, novac od prodaje u iznosu od 300 dukata oročen je u Dubrovniku u kovnici. Budući da se crkva više neće obnoviti, Senat želi znati mogu li se prikupljena sredstva upotrijebiti u korist katedrale, kojoj nedostaje sredstava. Formalno se radilo o 'otuđenju' sredstava. Mišljenje daje fra Angelo Franchi, a potvrđuje Romuald Bašić, koji zaključuje da se bez papine dozvole navedeni novac ne smije upotrijebiti za potrebe katedrale ni bilo koje druge "naše crkve".¹⁶⁴

Svoj doprinos u obnovi davale su i dubrovačke bratovštine, uplaćujući sredstva u državnu riznicu ili neposredno brinući o obnovi svojih zavjetnih crkava. Možda je i to bio razlog da su državni teolozi morali rješavati i njihove teškoće, što je zahtijevalo dodatni oprez zbog važne društvene uloge koju su imale u Republici.

Pitanja bratovština

Tradicionalno predstavljene kao društvena tijela koja su premošćivala ponor između vlastele i pučana, okupljajući jednako jedne i druge, bratovštine su nekoliko puta bile predmetom o kojem su državni teolozi izricali mišljenje. Radilo se prvenstveno o materijalnim pitanjima, pri čemu vlasti nisu imale zazora angažirati strane teologe iz Napulja kao stručnjake za nasljedno pravo.

Ottavio Ignazio Vitagliano potpisao je 12. kolovoza 1746. u Napulju mišljenje o statusu svećeničke bratovštine Sv. Petra.¹⁶⁵ Pita se je li se knez smio umiješati u upravu bratovštine kad je svojim ukazom zabranio njihove redovite skupštine u katedrali, osim u prisustvu dvojice senatora koji trebaju pratiti rad, pri čemu se ne smiju miješati, te je li time povrijeđena crkvena sloboda, odnosno imunitet. Odgovara da se skupštine bratovštine trebaju i dalje odvijati u katedrali, a ne

¹⁶⁴ 3059/28.

¹⁶⁵ 3059/17.

drugdje. Potanko razmatra pravila bratovštine, čiji su drevni statuti potvrđeni papinskom bulom. Bratovština podliježe svake tri godine posjeti (viziti) jednog višeg klerika (ordinarija), koji pregledava račune njene uprave. Međutim, kaže da vladar ima pravo, ako sumnja da bi se one osim pobožnim pitanjima mogle baviti i stvarima koje nanose štetu državi, odrediti osobe koje će pratiti rad skupštine, navodeći pritom primjer iz Milana. Daje i primjer sličnih odnosa u Messini, gdje se klerici nikad nisu zbog toga žalili. Stoga zaključuje da dubrovačka vlast (knez) s punim pravom, mirne savjesti, može donijeti takvu odluku.

Ovim pitanjem bavio se i Agnello Franchini 15. rujna 1746. u Napulju.¹⁶⁶ Na početku ističe bulu pape Pavla V. iz 1613., kojom je konstatirano da je u gradu Dubrovniku prije tri stoljeća, uz suglasnost nadbiskupa i dozvolu gradske vlastele, ustanovljena bratovština svećenika i laika radi vršenja raznih pobožnih djela. Čini se da je spomenutim kneževim ukazom povrijeđeno njihovo pravo. Na svakom sastanku bratovštine, kao pomagači i nadzornici u ime Republike, moraju biti prisutna dva senatora, ali sa strogom zabranom da se ne smiju upletati u unutarnja pitanja bratovštine. Deset godina kasnije, ovu je odluku potvrdio papa Benedikt XIV. breveom od 11. kolovoza 1756., kada je naglasio da “dva senatora mogu uzeti samo na znanje što bratovština radi, ali ne smijedu se pačati u bud koje raspravljanje, imenito u upravu imetka i u izbore časnika, niti u opće svojom prisutnosti praviti najmanji užtrb slobodi bratovštine, a uz to imadu čuvati tajnu o svemu što bi se događalo u skupštini.”¹⁶⁷

Želja vlasti da izravno nadzire rad bratovštine bila je motivirana i materijalnim razlozima, jer su se oslanjale na bratovštine kao društvene korporacije i prilikom obnove stradalih objekata. S tim u vezi Romuald Bašić odgovarao je na pitanje smiju li katedrali, u slučaju siromaštva i pomanjkanja prihoda, priteći u pomoć bratovštine iz grada. Ovdje, kao i u ranije razmotrenom slučaju obnove katedrale, ponavlja da biskup treba dati četvrtinu prihoda, pa su potom na takav korak obvezani kanonici. Ako navedeni izvori nisu dovoljni, on bi presudio da crkvene i laičke bratovštine trebaju novčano pomoći crkvu, ali samo onim novcem koji nije vezan, već slobodan, njima ostavljen da ga i razdijele inače u pobožne svrhe.¹⁶⁸ Međutim, Bašić je odgovorio niječno na pitanje o upotrebi sredstava iz *Opera Pia* za crkvene zgrade, odnosno smiju li se

¹⁶⁶ 3059/16.

¹⁶⁷ Kosto Vojnović, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka*, sv. I. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. VII. Zagreb: JAZU, 1899: XI.

¹⁶⁸ 3059/33. Slično je o obnovi katedrale i prikupljanju potrebnih sredstava pisao u 3059/31.

koristiti i za sveto posuđe, što je neophodno katedrali, čiji su prihodi nedovoljni.¹⁶⁹ To je dodatno obrazložio navodom bule pape Urbana VIII. o приходима i davanjima crkvenih objekata, samostana.¹⁷⁰

Osim općeg pitanja statusa bratovština i njihova odnosa prema državnim vlastima, državni teolozi svojim su savjetima rješavali i teškoće vezane uz napore pojedinaca. Tako se pojavio problem kod posljednje želje neimenovana uglednog člana jedne laičke bratovštine. Oporučitelj je odredio da se za pokoj njegove duše drži jedna misa dnevno i htio je da ta bratovština nađe svećenika koji će je služiti. Kad se našao svećenik, oporučiteljev nećak poželio je izabrati drugog svećenika za mise zadušnice. Stoga su državni teolozi trebali odgovoriti na dva pitanja. Prvo je glasilo je li potrebna posebna dozvola iz Rima da jedna laička bratovština angažira svećenika za svakodnevne mise zadušnice svom nekadašnjem članu. U slučaju potvrdnog odgovora, vlasti je zanimalo je li dovoljna sklonost kneza da se s oporučiteljevim nećakom i sa svećenikom kojeg je imenovala bratovština dogovori tko će držati mise. Poslije poduljeg uvoda, državni teolog Moreno zaključuje da Njihove Svjetlosti smiju bez ikakve zapreke propisati bratovštini da dosljedno poštuje volju oporučitelja. Bude li se pak tražila dozvola iz Rima, time bi se, po Morenovim riječima, ugrozila državna vlast, a bratovštine podložile crkvenome sudu. Međutim, nije se htio miješati u sam izbor svećenika.¹⁷¹

Razmatrajući isto pitanje, Romuald Bašić je ponajprije ustvrdio da se laičke bratovštine, poput svih drugih pobožnih ustanova kojima upravljaju svjetovnjaci, mogu smatrati ili podložnima vizitaciji samo svjetovnog vladara, ili podložnima vizitaciji i svjetovne i crkvene uprave, pri čemu se poziva na mišljenje Sv. Kongregacije. Kako bi uzeo u obzir sve relevantne činjenice, Bašić piše i o novcu koji se daje svećeniku. Treba biti pravedan, poput plaće onome tko služi za oltarom, a pritom upozorava na veliku razliku između milostinje ili pomoći ostavljene siromasima i plaće ostavljene svećeniku. Dok u prvom slučaju važnu ulogu ima baš *preferenza*, ili osobna volja oporučitelja, jer je riječ o legatu u pobožne svrhe, za siromahe, u drugom slučaju (za svećenika koji treba držati misu) nije važno je li on bogat ili siromašan, pa oporučitelj smije izabrati svećenika kojeg želi. Stoga Bašić zaključuje: pretpostavivši vjernost i časnost navedene bratovštine u upravi pobožnim legatima, knez ne može prepuštiti rođaku preminuloga da izabere svećenika koji će služiti mise za njega,

¹⁶⁹ 3059/37.

¹⁷⁰ 3059/29. Riječ je o ranije navedenoj buli *In coena Domini*.

¹⁷¹ 3059/6.

jer to nije navedeno njegovom voljom, već je bratovština ta koja treba izabrati svećenika.¹⁷² Ovaj mali spor između ustanove i pojedinca nije izazvao veće neprilike, no do njih je znalo doći u drugim okolnostima.

Pitanja osobnih odnosa među klericima

Najosjetljivija pitanja o kojima su državni teolozi iznosili mišljenja bila su vezana uz sudbinu pojedinih klerika u sukobu s državnim vlastima, ili pak s nadbiskupom. Relativno mala nevolja zadesila je opata Gozze, o čemu je pisao Dolci. Opat je odbio magistratima platiti porez na vino za protekle godine, pa je magistrat provalio u njegovu javnu tavernu i odredio da se proda onoliko vina koliko iznosi dug. Pitanje je je li time magistrat počinio neki prekršaj prema Crkvi i prijeti li mu kazna. Dolci odgovara negativno, slijedeći sličnu argumentaciju kao prilikom drugih materijalnih prijestupa klerika, osobito kad su izbjegavali platiti porez. Ističe na kraju da je pisao brzo, ali promislilo dobro.¹⁷³ Poznato mu je također da je ista presuda bila donesena u Rimu, kad je presuđeno u korist kneza, a protiv nadbiskupa Girolama Matteuccija.¹⁷⁴

No, trebalo je rješavati i složenije probleme. Tako je 1694. nadbiskup Placido Scoppa napao benediktinskog opata Vladislava Bonu, optuživši ga za otvoreni neposluh.¹⁷⁵ Naime, nadbiskup je zahtijevao da svi klerici “idu u propisanom svećeničkom odijelu zvanom talar i s tonzuro”, a za vlastiti sud je pridržao pravo da kazni prijestupnike. Pismeni ukaz s tim sadržajem izvjesio je na vrata katedrale, pri čemu je, dakako, prešutno prozvao i državne vlasti zbog nedovoljne stege svećenstva.¹⁷⁶ Ovdje su mišljenja državnih teologa ostala podijeljena. Franjevac Hilarije Crljenković presudio je protiv Bone, a u korist nadbiskupa, i dopustio nadbiskupu da Bonina dobra zaplijeni i dodijeli drugome. Pritom se ipak ogradio, jer je Bona svoju žalbu prosljedio Rimu, i istaknuo da, odluči li Rim drukčije, tj. u Boninu korist, u tom slučaju će Hilarijevo mišljenje biti

¹⁷² 3059/34.

¹⁷³ *Haec quae proprio calamo et non absque matura discussione scripsi.*

¹⁷⁴ 2909/22. Dolci često u svojim mišljenjima ističe kao primjer sukob koji su Dubrovčani prošli s nadbiskupom Matteuccijem 1580ih, koji ih je tužio Sv. Stolici i tražio njihovo izopćenje zbog niza nepravilnosti u crkvenoj upravi.

¹⁷⁵ Opat je uzalud pokušavao predati nadbiskupu svoj prigovor u pismenom obliku. Naposljetku je jedva državni tajnik Giovanni Naccara osobnim autoritetom uspio da Scoppa primi taj prigovor. Naccara je o svemu sastavio potanki opis, kako stoji u *Diversa de foris*, serija 34, sv. 127, f. 107v-109v, DAD.

¹⁷⁶ S. Cerva potvrđuje ovu praksu, pišući da se “zaređenim klericima ne dopušta danju ići po gradu bez odijela talara.” S. Cerva, *Prolegomena*: 521.

pogrešno, i to zbog neznanja, za što pak nije kriv. Ako se to dogodi, nadbiskup će biti dužan nadoknaditi sve troškove.¹⁷⁷ Čini se da je u ovom mišljenju Crljenkovića podržao i isusovac Rafael Tudisi, koji je odgovorio niječno na pitanje smije li svećenik lišen beneficija uložiti priziv Sv. Stolici.¹⁷⁸ Nasuprot fra Hilariju, benediktinac Fulgencije Gondola podržao je svog subrata, iako je naglasio da nerado pristupa ovom pitanju, jer se ne želi zamjeriti nadbiskupu.¹⁷⁹ Upozorio je da se Bona žalio kad je ostao lišen svojih povlastica, a nadbiskup je tu žalbu trebao uvažiti. U prilog tom mišljenju Fulgencije navodi odluke s Tridentskog koncila i mišljenja Sv. Kongregacije biskupa od 1. lipnja 1604.

Još ozbiljnija kriza zaprijetila je sredinom drugog desetljeća 18. stoljeća. Nadbiskup Giovanni Battista Conventati dao je pritvoriti svećenika Ivana Bulića zbog sumnje da je otrovao svoju rođakinju.¹⁸⁰ Budući da je nadbiskup lišio Bulića slobode na zahtjev državnih vlasti, uslijedio je prigovor iz Rima da nadbiskup nije smio dopustiti miješanje svjetovnjaka u zločin za koji je optužen klerik. Pošto je Senat krajem listopada 1718. razmatrao prijedlog da uputi nadbiskupu svog predstavnika na savjet državnih teologa,¹⁸¹ odlučeno je naposljetku velikom većinom glasova da knez zatraži od nadbiskupa da “poznatog svećenika” (Bulića) pusti iz zatvora. Potom se svećenik odmah protjeruje i o tome se piše papi Klementu XI. i kardinalu Francescu Barberiniju, dubrovačkom zaštitniku pri Sv. Stolici.¹⁸² O dubini teškoća s kojima se tada suočila državna uprava u odnosima s Crkvom dovoljno govori prihvaćanje prijedloga da u ovom pitanju smiju prisustvovati raspravi i glasati rođaci kanonika, kojima se to pravo redovito oduzimalo radi izbjegavanja nepotizma i pristranosti. Među državnim teolozima ovaj su problem razmatrali Romuald Bašić i Ignazio Giorgi.¹⁸³ Ovaj slučaj pripada skupini obimnijih, ima zasebnu košuljicu na kojoj stoji “Mišljenja teologa o postupku protiv svećenika Ivana Bulića”.

Oprezni Bašić iznio je historijat slučaja, ali tek u općenitim crtama. Istaknuo je da je svećenika Ivana Bulića pritvorio knez u jedan od državnih zatvora, na

¹⁷⁷ 3059/41.

¹⁷⁸ 3059/38.

¹⁷⁹ 3059/24.

¹⁸⁰ Tako je slučaj opisao suvremenik, dominikanac Serafin Cerva u djelu *Sacra metropolis Ragusina*, sv. 7: 109-112. Slučaj je doista bio težak i neugodan za dubrovačke vlasti, jer su ove stranice iz Cervina djela cenzurirane i isječene i tek su nedavno otkrivene u Državnom arhivu u Dubrovniku, u fondu *Miscellanea rezidencijalnog poglavarstva*. R. Seferović, »Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike«: 66-67.

¹⁸¹ *Cons. Rog.* sv. 148, f. 172v.

¹⁸² *Cons. Rog.* sv. 148, f. 173r-v.

¹⁸³ 3059/53. *Consulte dei Teologi circa il processo del Reverendo Domino Giovanni Bulich.*

zahtjev njegova starješine, nadbiskupa Conventatija, čime na početku otklanja neposrednu odgovornost dubrovačkih vlasti. Dva su pitanja na koja odgovara: 1) je li opisani postupak istrage protivan svetim kanonima i papinskim bulama; 2) je li optuženi svećenik imao pravo uložiti priziv rimskoj Kuriji. Bašić piše da postupak proveden protiv svećenika Ivana Bulića nije protivan svetim kanonima ni papinskim bulama. Odgovarajući na drugo pitanje, Bašić smatra da nije trebalo ulagati priziv. Iako se poziva na nekoliko autora, zaključuje s nelagodom da “ne zna koliko će njegovo mišljenje izmamiti odobravanja u Rimu.” Rim je odista izrazio nezadovoljstvo zbog miješanja svjetovnjaka u kazneni postupak protiv jednog svećenika i kardinal Tanari je u pismima u lipnju i rujnu 1718. zahtijevao od dubrovačkog nadbiskupa da zabrani povjerenicima koje šalje Senat da budu prisutni ispitivanju Bulića.¹⁸⁴

Giorgi piše da je Ivan Bulić uložio priziv papi, jer se našao pred svjetovnim sucima na svjetovnom sudu i svjetovnom mjestu, gdje ga je ispitivao svjetovni tajnik. Tome se protivi 29. kanon već spomenute bule *In coena Domini*, pa je s te strane moguće zaključiti da su klerikova prava ugrožena. Međutim, Giorgi ipak smatra da svećenik nije trebao pisati Kuriji, jer je ona već informirana o događaju. Ako svjetovni sud želi suditi Buliću, može posredstvom svojih diplomatskih predstavnika u Rimu (agenata) o tome izvijestiti Kuriju, koja inače nema mogućnost intervencije. Time je Giorgi izravno podržao dubrovačke vlasti, a osporio rimskoj Kuriji pravo miješanja.

Bulićev slučaj imao je dosta odjeka, ali nije bio jedini. Zanimljivo je da je tek nešto ranije, 1717., Senat povjerio Malome vijeću da vjerodajnice svećenika Natala Andrijašija preda teozozima Republike, kako bi ih provjerili i pismeno iznijeli svoje mišljenje o “razmotrenim točkama”.¹⁸⁵ Ovo mišljenje državnih teologa nije sačuvano, pa predmet spora rekonstruiramo na temelju drugih izvora, opravdavajući tako slutnju o prekršaju koji je trebalo riješiti. Naime, u ožujku 1717. državni kancelar Marin Franceschi predao je nadbiskupu Conventatiju kopiju pisama koja su u Rimu potpisali apostolski protonotar Pietro Antonio Balestra i Niccolò Spinola, generalni auditor papinske Kurije. Tim dokumentima je Natale Andrijaši postao, u ime pape Klementa XI., povjerenik za suzbijanje simonije u dubrovačkoj dijecezi, a vjerodajnice su mu jamčile potreban imunitet. Dva dana kasnije, nadbiskup je odgovorio negativno, ističući da je čast povjerena nevrijednu čovjeku protiv kojega je čak poveden kazneni postupak, jer je u Slanome teško ranio mještanina Ivana Tasovića i

¹⁸⁴ K. Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, drugi dio: 55.

¹⁸⁵ *Cons. Rog.* sv. 148, f. 8v.

potom pobjegao iz svoje župe. Nadbiskup je također opovrgao i vjerodostojnost rimskih vjerodajnica, jer se radilo o prijepisu, a ne o izvornom dokumentu.¹⁸⁶ Međutim, krajem listopada 1717. Senat je odbacio zahtjev nadbiskupa da mu se taj svećenik izruči, i to zato što je iz Rima dobio autentično pismo, kao i zbog mišljenja državnih teologa.¹⁸⁷ Budući da je Natalov prezimenjak, Marko Andrijaši, bio protukandidat franjevcu Angelu Franchiju za nadbiskupa poslije smrti Rajmunda Gallanija 1727. godine,¹⁸⁸ lako je zaključiti da je borba za imenovanje visokih prelata izazivala niz neugodnih situacija između državnih i crkvenih vlasti. Svojim opreznim i dobro obrazloženim postupcima državni teolozi morali su smanjiti napetosti i izbjeći veću štetu. Dakako, bilo je tim teže kad su bili podijeljenih mišljenja, što se znalo dogoditi, osobito kad je predmet imao i konkretnu financijsku težinu.

Pitanja oporuka

Pored kaznenih postupaka i raznih prekršaja, državni su teolozi morali suditi i u jednako delikatnim pitanjima, kao što je opravdanost legata iz pojedinih oporuka, osobito kad se radilo o većim novčanim iznosima. Općenite teorijske smjernice dobili smo u Dolcijevu odgovoru na upit neimenovana senatora o nasljednom pravu među benediktincima.¹⁸⁹ Na početku je upozorio da pripadnici svih Redova koji uživaju zajedničko vlasništvo imaju pravo na nasljeđivanje i na temelju oporuke i od subrata koji je preminuo bez oporuke, pri čemu pravi razliku u odnosu na isusovce.¹⁹⁰ Važan je izraz da je klerik “mrtav za svijet” (*mortuus mundo, aut seculo*), ali pritom ipak zadržava pravni položaj, “život”, i to zahvaljujući buli pape Eugena IV. iz 1436., kojom su mljetski oci zadržali jednaka prava kao da su ostali svjetovnjaci. Ovo Dolcijevo slobodnije tumačenje, potkrijepljeno konkretnim dokumentom, jasno se razlikuje od krute srednjovjekovne prakse, kada su oporuke budućih redovnika, sastavljene neposredno pred njihov ulazak u samostan, simbolizirale smrt za ovaj svijet i potpuno predavanje onostranome.¹⁹¹

¹⁸⁶ Navedena pisma s nadbiskupovim odgovorom zabilježena su u *Diversa de foris* sv. 142, f. 85r-88v.

¹⁸⁷ *Cons. Rog.* sv. 148, f. 34r-v.

¹⁸⁸ Marko Andrijaši, biskup Sofije, dana 17. ožujka 1727. nije skupio dovoljno glasova za dubrovačkog nadbiskupa (15 za i 15 protiv), dok je franjevac Angelo Franchi prošao omjerom 16-12. *Cons. Rog.* sv. 153, f. 126r.

¹⁸⁹ 2909/5.

¹⁹⁰ Dolci ovdje spominje odluke Kancelarije o nasljeđivanju iz 1459. i 1496.

¹⁹¹ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 1999: 221.

Ne želeći ugroziti crkveni imunitet, Dolci smatra da se mora poštivati poseban položaj benediktinaca. Uz ovo pravilo o oporučnom nasljeđivanju koristan je osobni primjer benediktinca Fulgencija, jednog od državnih teologa, Frana Gondole prije zaređenja.¹⁹² Pripadao je mljetskom samostanu Benediktinskog reda, spominje se kao *novizzo di San Benedetto*. U oporuci nema spomena o ulozi državnog teologa, a Malo vijeće treba, po njegovoj odredbi, imenovati tri službene osobe koje će odrediti njegov udio u pokretnim i nepokretnim dobrima koja ostavlja braći Pavu, Sebastijanu i Orsatu.¹⁹³

Iscrpno Dolcijevo mišljenje, ilustrirano i primjerom iz Francuske i posebnim statusom benediktinskog samostana Sv. Maura koji pomaže francuski kralj, bilo je svojim opsegom tipično za niz sličnih slučajeva kada je trebalo rasvijetliti opravdanost nekih oporučnih odredbi. Osobito je prašinu podigao slučaj vlastelina Mata Clascija.¹⁹⁴ Clasci je htio da se osnuje sjemenište ili crkveni kolegij namijenjen dijecezanskim župnicima, ali istaknuo je želju da njime upravljaju samo isusovci.¹⁹⁵ U ime državnih teologa, Dolci je razmatrao slučaj u rujnu 1775. Anonimni izvjestitelj Marije Terezije iz Dubrovnika istaknuo je da mu je Dolci osobno u svojoj sobi izložio gledišta na nastali slučaj. Njihov susret zbio se 21. rujna 1775., a dugujemo mu zahvalnost za živahan i vrlo neposredan opis ranijeg susreta Dolcija i dvojice članova Malog vijeća, koji su državnog teologa zamolili za savjet. Hineći u početku da ga to pitanje uopće ne zanima, na uporne molbe vijećnika Dolci je iznio mišljenje na takav način da je bilo jasno da je o tome već odavno razmišljao, a njegovi duboki kanonski i politički pogledi zadivili su vijećnike.¹⁹⁶

Dakako, u pismenom iskazu, lišenu svake teatralnosti, državni teolog je morao potanko uobličiti svoje stajalište i valjano ga argumentirati. Iako Dolci

¹⁹² Oporuka je napisana 30. prosinca 1671., a otvorena 9. veljače 1672. *Testamenta Notariae*, serija 10.1., sv. 69, f. 90v-91v, DAD.

¹⁹³ Spominje vrt na Pločama (iznad klaonica) i kuću. To ostavlja braći, pa rođaku po muškoj liniji, Franu Marinovu Gondoli.

¹⁹⁴ Kanonik Mato Stjepanov Clasci (Klašić) potjecao je iz obitelji koja je nekoliko mjeseci poslije potresa 1667. uvrštena u dubrovačku vlastelu. Na prijedlog Senata, stonski biskup Budmani imenovao ga je kaptolskim vikarom krajem svibnja 1756. (*Cons. Rog.* sv. 169, f. 179v). Preveo je djelo *Il Cristiano istruito* talijanskog isusovca Paola Segnerija iz 17. stoljeća, kako navodi Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, sv. II. Dubrovnik: dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803: 304. Članovi obitelji Clasci nisu nikad vršili značajniju državnu funkciju, a Matovom smrću 1760. obitelj se ugasila po muškoj liniji, kako pišu S. Čosić i N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države*: 153.

¹⁹⁵ Na ovaj su slučaj već prije upozorili *Ljetopis dubrovačkog kolegija*: 148-152 i M. Novak, »Organizacija vlasti«: 435-437. Također M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*: 106-109.

¹⁹⁶ M. Novak, »Organizacija vlasti«: 435.

hvali oporučiteljevu pobožnost, ne može odobriti formu njegovih raspoložbi. Ističe da je, tražeći isključivo pravo za isusovce, postupio sramotno i čak i knezu, od kojega inače traži dozvolu, porekao pravo presude. Time postupa i protiv zaključaka Tridentskog koncila. Isusovcima prividno ne ostavlja ništa, a zapravo im ostavlja sve. Pritom Dolci zaključuje da se vlastelini, pučani i drugi imućni građani neće time okoristiti, “jer sinovima sličnih obitelji ne trebaju siromašne državne župe.”¹⁹⁷ Zato će se u sjemeništu, kako tvrdi Dolci, okupiti “sinovi zadnjih, najsiromašnijih kuća, koji nisu u stanju platiti troškove.” Odbiju li pak njihovi sinovi postati župnicima, izbjeci će neke sudske obaveze. Kao posljedicu Dolci predviđa da će kolegij ostati prazan i napuniti će ga stranci koje će u nj pozvati isusovci. To bi bilo nepovoljno s političke strane. Dolci bi zato, prije izricanja odobrenja i provedbe oporuke, razmotrio stvar kod Sv. Stolice i postavio joj pitanja, čime je samo formalno prikrio svoje neslaganje s odredbom iz Clascijeve oporuke.¹⁹⁸ O Clascijevoj oporuci postoji još jedno Dolcijevo mišljenje,¹⁹⁹ u kojem je ponovio svoju argumentaciju, a kao primjer dobrog legata za sličnu svrhu istaknuo je posljednju želju trebinjsko-mrkanjskog biskupa Toma Budislavića, iako ni ona nije urodila željenim plodom. Suparništvo među Redovima, ovom prilikom između franjevac i isusovaca, također može obrazložiti Dolcijevo neprijateljsko stajalište. Naime, ovo nije bio usamljen slučaj i Clascijevu želju da se utemelji sjemenište anticipirao je u godinama poslije velikog potresa Stjepan Gradić, i sam isusovac, kad je pisao o lošem stanju Crkve u gradu i isticao da Republici treba jedan seminar za odgoj klera, što je bilo u skladu i s odredbama Tridentskog koncila.²⁰⁰

¹⁹⁷ 2909/11.

¹⁹⁸ Ovdje je umetnut dvolist s drukčijim rukopisom, vezan uz isto pitanje, u kojemu se ističe djelo Stjepana Gradića *De opinione probabili*, u vezi dolaska isusovaca u Dubrovnik. Na dvolistu stoji da su se tom djelu brojni senatori protivili. Punim naslovom to je *Stephani Gradii Ragusini Bibliothecae Vaticanae Praefecti Disputatio de opinione probabili cum Patre Honorato Fabri Societatis Iesu Theologo. Romae typis Francisci Tizzoni MDCLXXVIII. Superiorum permissu*. Drugo izdanje priređeno je 1679. godine *Mechliniae, excudebat G. Lintsius*. U pregledu Gradićevih djela navodi ga Stjepan Krasić, *Stefano Gradić (1613-1683). Diplomatico e prefetto della Biblioteca Apostolica Vaticana*. Roma: edizioni Vivere in, 1987: 220.

¹⁹⁹ 3059/52.

²⁰⁰ To je Republika uporno odbijala, pod izlikom da bi se opteretila dodatnim troškovima, iako je Gradić tvrdio da bi rimska Kongregacija za propagandu vjere sigurno pomogla seminaru. Osim toga, slanjem učenika kao misionara na istok, Seminar bi posredno pomogao i razvoj trgovine s tim krajevima. O Gradićevim naporima na tom polju, iznesenima u raspravi “O stanju Dubrovačke Republike poslije potresa i požara grada i o onome što bi trebalo učiniti u toj prilici da bi joj se pomoglo”, pisao je i S. Krasić, *Stefano Gradić*: 151-152.

Ipak, posljednja volja arhiđakona Bernarda Giorgija, prvog čovjeka dubrovačke Crkve u burnim godinama poslije prijelomne 1667., postala je predmetom razmatranja državnih teologa isključivo zbog materijalnih interesa, a ne zbog njegova legata da se uz kapelu Sv. Bernarda u katedrali utemelji i zaklada za izobrazbu mladih klerika.²⁰¹ Pitanje za državnog teologa glasilo je: smije li se dio prihoda iz Giorgijeve oporuke iskoristiti za obnovu samostana redovnica, kojemu treba pomoć. Odgovoreno je negativno, i to “s obzirom na želju oporučitelja i s obzirom na dubrovačku drevnu praksu”, kako je formulirao Dolci.²⁰² Svoje mišljenje iznio je ovdje i Ignazio Giorgi, podupirući mlađeg kolegu Dolcija i pišući na kraju da je arhiđakon mogao navesti u oporuci da se prihodi trebaju dijeliti među redovnicama. Nov pokušaj upotrebe oporučnih sredstava za osnutak svećeničkog kolegija zbio se 1747. na temelju odredbi iz oporuke svećenika Toma Budislavića, trebinjsko-mrkanjskog biskupa, još iz 1609. Razmatrali su je zasebno Dolci, Bašić i Giorgi,²⁰³ pošto je starije mišljenje, nepotpisano, bilo zabilježeno još 30. siječnja 1709.²⁰⁴ Tražio se odgovor na pitanje može li se u trenutku kad u gradu nema ni škole ni kolegija, čiji je osnutak zamislio oporučitelj, novčano pomoći studij u Italiji onih znanosti koje su propisane oporukom (teologija, filozofija, medicina i pravo). Sva trojica državnih teologa odobrila su mišljenje Senata i odgovorila potvrdno. Dolci je rezimirao mišljenja starijih kolega, istaknuvši da se može slijediti dotadašnja praksa. Tridesetak godina kasnije sredstva se, po odluci Senata, koriste za potrebe školskog rada Kolegija skolopa, koji su naslijedili isusovce.²⁰⁵ Dolci je još 1736. razmatrao to pitanje, spominjući oporuku svećenika Budislavića koji je odredio da cijelo njegovo nasljedstvo pođe za gradnju crkve Sv. Petra, ako se ne nađu odgovarajući stipendisti.²⁰⁶ Naglasio je da se mora poštivati njegova posljednja želja, opirući se pokušajima pojedinaca iz Senata da je mijenjaju po svom nahodañju. Pritom je državni teolog citirao više senatskih odluka iz 16. stoljeća koje su to izričito zabranjivale. Upozorio je da su 1509. dva rizničara lišena službe, jer su pokušali bez dozvole Senata dobiti iz Rima izuzeće za

²⁰¹ Pa ipak, čini se da ni tada nije bilo ništa od utemeljenja sjemeništa u gradu, već je za to trebalo čekati čak do sredine 19. stoljeća, kako navodi K. Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, drugi dio: 82.

²⁰² 2909/3. O sadržaju arhiđakonove oporuke više Radoslav Tomić i Relja Seferović, »Oporuka dubrovačkog arhiđakona Bernarda Đorđića.« *Peristol* 50 (2007): 157-172.

²⁰³ 2909/33.

²⁰⁴ 3059/52.

²⁰⁵ *Cons. Rog.* sv. 186, f. 21v.

²⁰⁶ 2909/1.

prihode pobožnih zaklada (*Opera Pia*), a to je zabranjivala jedna starija odredba. Slično se dogodilo krajem travnja 1530., a odredba je ponovljena u Senatu 26. svibnja 1576. Kako piše Dolci, Senat je tada zaključio da “nitko ne može protiv volje oporučitelja prisvojiti legate koji su na bilo koji način predani u korist, izvršenje ili upravu rizničara ili crkava pod našom zaštitom, niti smije promijeniti ičiju posljednju volju ili je izuzeti bez dvotrećinskom većinom izglasane dozvole Senata.”²⁰⁷

Pravilo da veliki legati redovito izazivaju pozornost državnih vlasti, koje potom uz pomoć teologa Republike pokušavaju naći zakonit način da prisvoje potrebna dobra, izravno je potvrđeno i u slučaju oporuke isusovca Francesca Rogaccija iz 1731.²⁰⁸ Njegov legat bio je predmetom šireg interesa.²⁰⁹ Na pitanje smiju li isusovci prenijeti iz Venecije dobra koja im je ostavio Rogacci, državni teolog Ignazio Giorgi odgovorio je negativno.²¹⁰ Insistirajući na naplati uobičajenih 20% poreza na svaku imovinu u inozemstvu, vlasti su ugrozile crkveni imunitet koji je štitio isusovce i uzele kao jamstvo naplate njihov posjed u Orašcu. Sukob je izglađen tek posredovanjem Rima.²¹¹ Naplata poreza obrazložena je, kao i obično, visokim dankom Osmanlijama. Kroz slučaj Francesca Rogaccija i njegova legata u korist isusovaca, državni su teolozi usput upozoravali i na lopudskog župnika Petra Palikuću iz 1607.²¹² i na nekoliko drugih slučajeva iz 17. i iz 18. stoljeća. Napokon, citirana je odluka Senata, usvojena 23. svibnja 1713., da sve pobožne zaklade moraju plaćati opisani porez.²¹³ Kako piše državni teolog, one su u prvoj odluci iz 1575. bile izuzete, ali samo

²⁰⁷ *Nemo potest impetrare legata pertinentia ad utilitatem, executionem vel administrationem quocumque modo thesaurariorum vel ecclesiarum procurae nostrae contra voluntates testatorum neque commutationem vel dispensationem alicuius ultimae voluntatis sine licentia Consilii Rogatorum concedenda per duo tertia ballotarum.* Naš teolog pritom upozorava senatore: “Čitajte, draga gospodo, javne spise i evo što ćete naći!”

²⁰⁸ 2909/35-38. Nekoliko povezanih slučajeva smješteno je u istu košuljicu, na kojoj je kasniji arhivist napisao *Legati. F. Rogacci o promjeni namjene legata.*

²⁰⁹ Ovo pitanje iz isusovačke perspektive obrađuje *Ljetopis dubrovačkoga kolegija*: 81-82.

²¹⁰ 2909/39-4.

²¹¹ M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*: 81-82.

²¹² Pomoćni učitelj u dubrovačkoj javnoj školi do ožujka 1624., kad je otpušten na prijedlog državnog odbora za smanjenje javnih troškova (*Cons. Rog.* sv. 88, f. 248v). U Rimu su ga odgajali isusovci, po povratku u Dubrovnik dominikanci, a 1604. nadbiskup Tempestivo dodijelio mu je naslov arhiprezbitera. Preminuo je početkom 1650., kako je dopunjeno starije Cervino pisanje u S. Slade, *Fasti Litterario-Ragusini*: 135, 250-251.

²¹³ Ovo je još jedan primjer da su državni teolozi često svoja mišljenja sastavljali koristeći stare dokumente i arhiv. U tom radu, očito, nisu imali većih ograničenja.

privremeno. Vlasti su zadržale pravo da po potrebi promijene odnose i ukinu povlasticu izuzeća od poreza.

Manje teškoća izazivali su legati za udaju djevojaka, iako je Dolci znao usput navesti da je to “vrlo teško pitanje koje su mu povjerile Njihove Svjetlosti”.²¹⁴ U ovoj skupini klasičan je slučaj kad je Paolo Nepoti sredstva potrebna u ovu svrhu ostavio bratovštini Presvetog Rozarija. Zajedno su ga razmatrali Dolci i isusovac Giovanni Andrea Lupati, a datiran je 3. listopada 1754. Nepoti je oporučno ostavio po dvadeset dukata miraza za udaju po četiri gradske siromašne djevojke godišnje. Budući da je uvijek bilo više djevojaka koje su imale pravo na tu pomoć, kapitul bratovštine o njima je glasao. Ako se izabrane djevojke nisu udale u roku od jedne godine, morale su se ponovo natjecati za potporu. Teolozi su intervenirali da se zatraži novi izbor kad su bile zanemarene dvije djevojke, od kojih je jedna bila već zaručena, a udaja odložena jer je zaručnik trgovačkom karavanom otišao na trogodišnji put na istok, dok je slučaj druge već “opasno poznat”.²¹⁵ Naglasili su da je to pravilno i potrebno da se izbjegne skandal.

Dolci se, neočekivano, bavio i pitanjem ženidbe klerika. Čitao je “kod učnog van Espena” da se u vrijeme Tridentskog koncila vrlo često zlorabila povlastica klerika da su izuzeti od nadležstva svjetovnog suda samim tim što su nosili svećenički ovratnik i jednostavnu tonzuru. Kako se ovom prilikom bavi samo oženjenim klericima, citirao je konstituciju ili dekretal pape Bonifacija VIII. (1294-1303) kojom se oni izuzimlju iz sudbenosti svjetovnog suda ako nisu bigamisti i ako nose kleričko odijelo. Dakle, Dolci tvrdi da oženjeni klerik uživa navedenu povlasticu imuniteta od svjetovnog suda pod uvjetom da nije bigamist, odnosno “da se nije više puta ženio nekom udovicom ili djevojkom”,²¹⁶ da nosi svećeničko odijelo i da služi u nekoj crkvi.²¹⁷ Ovaj poseban položaj imali su samo klerici prve tonzure.²¹⁸ Ipak, time su se državni teolozi evidentno približavali području svjetovnih pitanja.

²¹⁴ 2909/38.

²¹⁵ *L'altra è d'una zitella periclitante nota.*

²¹⁶ 2909/31.

²¹⁷ Za ova tri uvjeta Dolci je citirao i *Liber decretalium* oca Reiffenstuela, čije se djelo *Jus canonicum* našlo na popisu knjiga koje je Trajan Lalić trebao dopremiti iz Venecije.

²¹⁸ Zbog razlike u položaju između klerika i svećenika, dubrovački franjevac po imenu Vicko zapao je u nevolju 1744. u Veneciji, jer je služio misu još kao klerik, a ne i svećenik, što nije smio. L. Čoralčić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*: 149-150.

Odnosi među svjetovnjacima

Kao što su vlasti tražile njihov savjet za visinu plaća državnim službenicima,²¹⁹ državni su teolozi jednako razmatrali probleme odnosa među svjetovnjacima. Sebastijan Dolci bavio se pitanjem braka krvnih srodnika,²²⁰ pri čemu je, osim teorijske podloge, značajan bio i konkretan slučaj ugovorena braka između Jeronima Menze i Ursule Bona, a zbog međusobnog neslaganja morao se razvrgnuti. Pritom su kao čvrsti dokazi zašto ne treba sklopiti brak spomenuta svjedočanstva dvojice vjerodostojnih svećenika i mišljenje liječnika, mladoženjina starost od 67 godina i tjelesna slabost.²²¹ Dolci je od sličnih pitanja također razmatrao probleme vezane uz miraz, odnosno udovištvo i nasljeđivanje,²²² a zasebno je obradio problem krađe u domaćinstvu.²²³ Bavio se i odnosima dubrovačkih vlasti sa strancima, odgovarajući na pitanje smiju li im se plijeniti dobra na dubrovačkom području. Ako su u pitanju dokazani neprijatelji Republike, istaknuto je da se oni mogu zarobljavati i njihova dobra plijeniti čak i na području tuđe uprave. Konkretno se spominje slučaj Jakova Galee s gusarskim čamcem iz Kotora. Čini se da je zapljena izvršena na stranom području, očito pod mletačkom upravom, pa se istražuju nastale posljedice.²²⁴ Iako su pojedini klerici tražili da se sačuva imunitet, jer se nije pouzdano znalo jesu li razbojnici harali i na dubrovačkom području, to mišljenje nije prevladalo. Državnom teologu nije bilo teško smionu potez dubrovačkih vlasti opravdati isticanjem obrane državnih interesa, kao što smo više puta vidjeli ranije kod problema povrede crkvenog imuniteta nasilnim odvođenjem prebjega iz utočišta.

Mnogo češće od kaznenih pitanja susreću se imovinski sporovi, poglavito vezani uz pravo nasljeđivanja. O tome svjedoči jedan obiman slučaj iz 17. stoljeća, koji nije potpisan ni pobliže datiran. Radilo se o Cavtačaninu Andriji Petrovom Bičiću u braku s Francescom Contini. Donijela mu je u miraz 7 000 napuljskih škuda, od čega 3 000 u gotovini, a 4 000 na napuljskim bankama. Ovdje je službeno mišljenje dao napuljski vitez Tommaso de Ligoro, doktor prava, potpisavši ga u Veroni 7. svibnja 1727. Andrijina supruga Francesca umrla je 1617., pa se Andrija opet oženio. Potom je Vlaho Vodopić oženio

²¹⁹ Početkom ožujka 1742., *Cons. Rog.* sv. 160, f. 68r-69r.

²²⁰ 2909/23.

²²¹ 2909/24. Po podacima Nenada Vekarića, nesuđeni supružnici među kojima su razvrgnute zaruke bili su Jeronim Ivana Petra Menze (1706-1783) i Ursula Marina Bona (oko 1732-1796).

²²² 2909/25.

²²³ 2909/26.

²²⁴ 2909/34.

Mariju, Andrijinu kćer iz prvog braka. Poslije Andrijine smrti 1655. postavljeno je pitanje je li njegova druga supruga Vincenza jedina nasljednica, ali presuđeno je da dio treba pripasti Mariji.²²⁵

Slično pitanje diobe imovine pojavilo se među imućnom braćom Bosdarijima, gdje se također dijelom radilo o novcu uloženom u banke u Napulju. Službeno mišljenje potpisao je Gaetano Centimani, odvjetnik na Rimskoj kuriji i uglednik na napuljskom dvoru.²²⁶ Braća Vlaho, Ivan, Prosper i Martolica Bosdari su 16. siječnja 1757. došli pred Senat da podijele djedovinu na otoku Šipanu, u Janjini, Popovoj Luci i u Čepikućama u Dubrovačkom primorju. U državnoj je Kancelariji podjela imovine zabilježena u veljači 1758. Međutim, nasljednici su bili u sporu i iduće, 1759., bez konačnog dogovora. Istim se slučajem diobe među četvoricom braće bavio još jedan talijanski stručnjak, Domenico Potenza, koji je svoje mišljenje potpisao u Napulju, 28. rujna 1759.²²⁷ Prosper je dodatno optužen pred Senatom da je svojom ženidbom obećastio uglednu dubrovačku obitelj, jer nije prethodno riješio materijalne sporove. Potenza se poziva na dubrovačku odluku u sličnim prilikama, nastalu još 1332., koja govori o gubitku imovine ako netko pretrpi štetu zbog nečijeg zločina ili uvrede, no predviđeno je da se šteta može otkloniti i sporazumno. Napuljski pravnik upućuje u tom pravcu na sporazumno rješenje, ističući da je problem nastao samo zbog formulacije zapisa.

Obimnu građu vezanu uz diobe obitelji Bosdari karakteriziraju slični slučajevi, nastali u razdoblju od dvadesetak godina, i ovdje prikupljeni radi usporedbe. Tako se među spisima koje je pisao Ignazio Giorgi zatekao i dvolist napisan drugim rukopisom, o istrazi protiv izvjesne Đive Antunove iz Mokošice, vezano uz probleme njezina statusa sluškinje prilikom sklapanja braka. Osim ranije oporuke Pavla Nepotija, ovo je rijedak slučaj da je u pitanju zapis na našem jeziku.²²⁸ Iako su mišljenja državnih teologa mogla na kraju potaknuti i rad organa krivičnog gonjenja, to ipak izlazi izvan okvira našeg istraživanja. U mišljenjima državnih teologa nigdje se ne spominje ta mogućnost, već se, štoviše, nastoji izbjeći, o čemu svjedoči niz slučajeva povrede crkvenog imuniteta. Bilo je, svakako, primjerenije kad su pobliže savjetovali o crkvenom životu.

²²⁵ 2909/39-3.

²²⁶ *In Romana curia advocatus ac Regii Ministerii Neapolis auditor.*

²²⁷ 2909/39-1,2.

²²⁸ 2909/39-6.

Unutarnja crkvena pitanja

Iako se glavnina njihova posla odnosila na regulaciju odnosa između države i crkve, teolozi Republike trebali su katkad razmatrati i pitanja koja su se ticala unutarnjih crkvenih odnosa, pa i vjerskih obreda. Sebastijan Dolci bavi se drevnim franjevačkim običajem da njihovi laici, kao što čine i braća laici dominikanskog samostana, *conversi di San Dominico*, nose svete relikvije.²²⁹ Dolci načelno iznosi prigovore protiv ideje da svete relikvije nose oni koji nisu posvećeni, poput iskušenika ili čak i braće laika koji priznaju da nisu fratri, no zalaže se da se ovaj običaj ipak prihvati, tvrdeći da slično rade dominikanci. Za praksu crkava na Zapadu citira ranije spomenutog belgijskog kanonika van Espena, a poznato mu je da se ovi običaji prakticiraju i u “Kotoru, Splitu, Zadru i u cijeloj Dalmaciji”. Osim toga, tvrdi da generalu jednog Reda ne pristoji miješati se u javne procesije, čime još jednom daje prednost državnim nad crkvenim okvirima i ne želi da franjevci potraže savjet u Rimu.

Dolci je također odgovorio na niz pitanja vezanih uz odgoj novakinja u ženskom samostanu Sv. Marije od Kaštela. Pod tim naslovom ukupno je devet manjih pitanja, kako bi se pojasnile odredbe neimenovane oporuke kojom su očito predviđena sredstva za smještaj siromašnijih djevojaka nižeg staleža u samostan. Svoj odgovor kako se primaju u samostan datirao je 1734. godinom (datacija je rijetkost, ne samo za Dolcija, već i za ostale državne teologe). Ustanovio je da se mogu primiti samo djevojke u dobi od osamnaest godina, u skladu sa željom oporučitelja.²³⁰ Naglasio je da se iz istog razloga ne smiju primiti maloljetna djeca. Odgovorio je također na pitanje o dubrovačkoj društvenoj strukturi (*Cosa s'intenda per nome d'artigiano?*), citirajući dominikanca Serafina Razzija s kraja 16. stoljeća i drevnog analista Anonima, koji je naveo da je dubrovački narod 744. podijeljen na tri dijela.²³¹

Problem suptilnih odnosa među ženskim samostanima Dolci je rješavao i prilikom spora o prvenstvu među njima. Upravitelji samostana Sv. Klare javno su prosvjedovali pred nadbiskupom Arkandjelom Lupijem, tvrdeći da samostan

²²⁹ 2909/14.

²³⁰ 2909/15.

²³¹ *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, digessit Speratus Nodilo. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 14. Zagreb: JAZU, 1883: 8-9. Prema toj slici društva, seljaci su oni koji rade na zemlji i služe, pučani rade fizičke poslove, poglavito obrtničke, a plemići vladaju. Dubrovački obogaćeni pučani “od plemstva su preuzeli endogamiju i prestižni način života kako bi naglasili razliku u odnosu na *artigiane*.” Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*: 231-232.

klarisa zbog svoje starosti uživa prvenstvo pred dominikanskim samostanom Sv. Katarine, jer su “klarise osnovane 1290., a samostan Sv. Katarine nedavno je uređen.”²³² Samo je nadbiskup Hijacint Marija Milković (1752-1756), ne vodeći računa ni o običaju ni o gregorijanskoj buli, za vizitacije prvo posjetio samostan Sv. Katarine, pa potom samostan Sv. Klare. Upravitelji samostana Sv. Klare bore se protiv te novosti, tim više što je mogla biti motivirana osobnim razlozima: dominikanac Milković dao je prednost sestrama dominikankama. Našem teologu nije preostalo drugo, nego poduprijeti zahtjev molitelja.²³³ Prije Dolcija je Romuald Bašić morao pismeno odgovoriti na vrlo složeno, iako slično pitanje prvenstva u procesijama.²³⁴ U to je vrijeme, naime, izbila rasprava između kanonika i lokrumskih opata o prvenstvu na javnom pogrebu umrlog nadbiskupa.²³⁵ Pitanje je može li knez odrediti da u toj prilici kanonici ne trebaju ići ispred opata u svečanoj povorci, s tim da se eventualno savjet potraži i u Rimu. Bašić piše da samo crkveni sud može davati pravo prvenstva u procesijama. Međutim, u posebnim okolnostima, kao u ovom slučaju, to može odrediti i svjetovna vlast. Bašić je, dakle, htio podržati svoju subraču benediktince s otoka Lokruma. Drugo pitanje koje razmatra u ovom slučaju glasi: smije li knez kazniti 24-satnim izgonom iz Dubrovačke Republike one kanonike koji odbiju prihvatiti njegovu odluku o prvenstvu u procesiji. Bašić to u načelu pobija, tvrdeći da ni prvi zahtjev o procesiji nije pravovaljano izglasao crkveni sud. Trebao bi intervenirati papa. Treće pitanje vezano uz ovaj slučaj glasi smije li knez navedenu odluku o progonstvu prenijeti kanonicima preko svog tajnika na posvećenom mjestu u crkvi i pred punim sastavom kanonskog kapitula, koji je dao sazvati izričito u tu svrhu. Za Bašića je ovo treće pitanje najstrašnije, *la più abominevole*. Naime, time se izravno zadire u Crkvu, a knez prisvaja ovlasti visokog prelata. Bašić na kraju naglašava, ipak, da ne kani ovom raspravom nagovijestiti da klerici ne trebaju biti podložni pravednim zakonima kneza, ali nije u redu da ih se na to prisiljava.

Dolci je rješavao i problem trećoredaca. Poznato je da je “bratovština Trećeg reda, koju vode franjevci, jedna od vodećih u gradu kroz dugi niz godina i

²³² Pritom se misli na sam početak 18. stoljeća, kako je već ustvrdio S. Cerva, *Prolegomena*: 429.

²³³ 2909/29.

²³⁴ 3059/27.

²³⁵ Budući da je u tekstu precizirano *abati mitrati*, očito je bila u pitanju čast lokrumskog opata, koji je na procesiji uoči blagdana gradskog zaštitnika, sv. Vlaha, smio nositi mitru i pastirski štap kao biskupske insignije. Senat je najčešće odbacivao žalbe nadbiskupa da se time previše ističe lokrumskog opata.

jedina koja je preživjela do danas.”²³⁶ Ovom prilikom pitanje je glasilo: mogu li trećoreci, koji zajedno žive u službi onoga Reda kojemu pripadaju, uživati povlasticu kanona. Dolci piše da je to neosporno, pozivajući se na konstitucije pape Lava X., od kojih je jedna u 21. sekciji Lateranskog koncila, a druga objavljena 1. ožujka 1518. Međutim, zasebno spominje trećoretkinje, izdvaja one koje ne žive privatno, nego u zajednici, i njima pobija povlasticu, ističući da je tako odlučio papa Pio V. (1566-1572), “veliki dobročinitelj Republike,” jer nema svečanog zavjeta čednosti ni klauzure. Pritom se poziva i na teologa Ferrarija i citira natuknicu “trećoretkinje” u njegovoj *Biblioteci*.²³⁷ Iako su se državni teolozi, rješavajući unutarnje crkvene nesuglasice, znali u većoj mjeri založiti u korist pojedinih Redova kojima su pripadali, za što nisu imali prilike u drugim mišljenjima, ipak nisu ozbiljnije ugrožavali svoju objektivnost. Mogli su se dodatno istaknuti kao znalci i stručnjaci za sveobuhvatna gledišta, koja su izravno rješavala unutarnji život dubrovačke crkve.

Zajednička obilježja i vrijednost ovih mišljenja

Činjenica je da su neki teolozi Republike specijalizirali sastavljanje mišljenja o pojedinim pitanjima. Ignazio Giorgi najčešće se bavio problemima odnosa između države, Crkve i nekatoličkog stanovništva, uključujući tu i probleme s inkvizicijom, dok je Romuald Bašić izučavao pitanja povrede crkvenog imuniteta. Njihov mlađi kolega, Sebastijan Slade Dolci, zbog najdužeg, punog četrdesetogodišnjeg staža na tom mjestu, bio je primoran rješavati krajnje različite slučajeve, pa je zato njegova pitanja teško uopćiti. Ipak, i njega je karakterizirala sklonost rješavanju kaznenih, a manje imovinskih pitanja. Stranci su pak konzultirani uglavnom kad se javljao problem statusa imovine u inozemstvu, i to najčešće bankovnih pologa.

Među autoritetima kojima naši teolozi potkrepljuju svoja mišljenja nalaze se velika imena zapadnih kanonista, teologa, stručnjaka za rimsko pravo i za gospodarstvo, čija su djela tiskana u 17. i 18. stoljeću. Time dokazujemo da su teolozi Dubrovačke Republike slijedili tijekomove suvremene znanosti i, štoviše, svojim originalnim pristupom i sami pridonijeli napretku disciplina koje su razmatrali. S te stručne strane također se nameće zaključak da vlasti Republike

²³⁶ Anđelko Badurina, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Kršćanska sadašnjost, 1990: 55.

²³⁷ 3059/48.

nisu dovoljno nagrađivale njihove napore. Nažalost, na temelju dostupne građe nismo mogli utvrditi jesu li njihove usluge tražene i u inozemstvu, jednako kao što su se dubrovačke vlasti katkad obraćale za savjet stranim stručnjacima. Budući da su se sami obrazovali u inozemstvu, odakle su potom nabavljali potrebnu literaturu, a tu su, poput Dolcija ili Giorgija, često uspješno djelovali kao propovjednici ili sveučilišni nastavnici, jasno je da su veze postojale i lako je pretpostaviti da se njihovo pravno mišljenje u crkvenom ili svjetovnom okolišu također uvažavalo.

Velika većina razmotrenih mišljenja državnih teologa prožeta je nastojanjem da se zadovolje državni interesi. Među njima se osobito ističe benediktinac Moreno, koji je bio najviše blagonaklon prema vlastima, i to zato što ga zaštitile od nadbiskupa. Ipak, bilo bi nepravedno optužiti državne teologe za oportunističnost. Dolci je u najvećoj mjeri izrazio osobno neslaganje s jednim prijedlogom Senata, kad se klericima pokušalo oduzeti svako pravo da sudjeluju u vlasti, dok je od klerika među vlastelom zatraženo da u roku od 15 dana svuku svoj habit. Odluka se odnosila na sve vlasteline u dobi od 18 do 50 godina.²³⁸ Ovakvu kaznu za jednog plemića Dolci uspoređuje s građanskom smrću, ističe “da ćemo ubuduće teško imati nekog kanonika”, dok će dubrovački klerik činiti samo osobe bez plemstva. Tješi ga što je zakon izglasan s većinom od svega jednog glasa, a tvrdi da predlagači takve odredbe, koja povređuje crkvenu slobodu, padaju samim tim činom pod izopćenje i ne mogu ga se osloboditi dok se zakon ne izbriše iz javnih spisa.²³⁹ Naposljetku, usporedio je ovaj prijedlog s odlukom bizantskog cara Mauricija (582-602), koji je zabranio vojnicima da postanu redovnici.²⁴⁰

²³⁸ Sadržaj se navodi kao privitak uz Dolcijevo mišljenje i glasi:

Prima pars est quod quicumque de nobilibus nostris a decimo octavo aetatis anno usque ad quinquagesimum qui actualiter foret in habitu clericali quodque in termino quindecim dierum proximorum non deponeret dictum habitum, item quicumque de nostris nobilibus suprascriptae aetatis imposterum sumeret habitum eundem, intelligatur renunciasset proprio sito alias positioni in collegio, et quando non foret de collegio, renunciasset omnibus officiis et beneficiis Reipublicae quin possit rursus consequi situm in collegio nec reintegrari in officiis et beneficiis nisi per stricturam septem octavarum partium.

Questa parte fu ricevuta voti 14 contra 13.

²³⁹ Prijedlog sporne odluke pojavio se kasno, duboko u drugoj polovici 18. stoljeća, jer sam Dolci piše da je to prvi put u 43 godine službe da nikako ne može poduprijeti jednu odluku Senata. 2909/4.

²⁴⁰ Za ovaj podatak Dolciju je izvor crkveni povjesničar Cesare Baronio (1538-1607), proslavljen djelom *Annales ecclesiastici*, koji je carevu odluku datirao u 593. godinu.

Titula bizantskog vladara kao sinonim za samodrška čiju vlast nitko ne nadzire i ne ograničava izabrana je da bi se i tako izrazio prosvjed spram odluke Senata. Međutim, kolektivno upravno tijelo na čelu Dubrovačke Republike uvijek je bilo svjesno svojih ograničenja, za razliku od bizantskih autokratora. Ni jednom prilikom u promatranom razdoblju 17. i 18. stoljeća nije se razvio ozbiljniji sukob između vlasti i državnih teologa; Senat nije vijećao o njihovim odlukama da bi ih osudio, ili čak odredio odgovarajuće kazne. Jednako tako, unatoč povremenim nesuglasticama, nije bilo sukoba ni među samim državnim teolozima. Međusobne odnose karakterizirali su odmjerjenost i uvažavanje. Stoga je opravdano reći da su državni teolozi primjereno vršili svoju dužnost, savjetujući vlasti i uglavnom zastupajući njihove interese pred crkvenim velikodostojnicima. Kroz svoja iscrpna mišljenja, *consulta*, državni teolozi Dubrovačke Republike nisu samo otklonili niz sumnji, *dubia*, Senata i drugih zainteresiranih s dubrovačkog područja, već su nam ostavili i dragocjen spomenik povijesne i pravne znanosti.

**DUBIA ET CONSULTA: OPINIONS OF THE STATE
THEOLOGIANS OF THE DUBROVNIK REPUBLIC IN THE
SEVENTEENTH AND EIGHTEENTH CENTURY**

RELJA SEFEROVIĆ

Since the medieval times, the commune of Dubrovnik, similar to the Republic of Venice, was determined to remain independent in regulating its relations with the Church, avoiding stronger influence of prelates upon its domestic affairs. A record from as early as the fourteenth century bears witness to the assignment of the Ragusan theologians in the dealings with the bishop of Ston. Over the centuries the counselling role of the local theologians became institutionally framed, commonly known in seventeenth- and eighteenth-century sources as *teologi di Stato* or 'state theologians'. They were elected by the Minor Council, confirmed by the Senate, and invested in a special ceremony, after which they held their position for life. State theologians were unpaid, but highly honoured, and some of them worked their way up to the rank of bishop.

Their work is studied on the basis of nearly hundred *consulta* or counsels kept at the State Archives in Dubrovnik. A division by themes is suggested: the issues of church asylum, the Inquisition and relations with non-Catholic groups, offences, state supremacy over the Church, taxes and financing, confraternities, wills, relations among the laymen, relations among the clerics and interior questions of the Church. All these opinions, *consulta*, were given as answers to the official enquiries from the Senate or *dubia*. Luckily, the fact that they had to be submitted in written form in order to be read out at the Senate meetings helped their survival to date.

Written largely in Latin and Italian, these documents were drafted and signed by ten theologians, friars mainly, in the period following the Great Earthquake of 1667 until the 1770s. The bulk of the opinions owes its authorship to the Franciscan Sebastijan Slade Dolci, who spent more than forty years as

state theologian of the Dubrovnik Republic. Their conclusions were supported by authoritative writings (papal epistles, decisions of the church councils, but also legal writings) and legal customs. They have proved themselves most knowledgeable about historical facts, life of the city, surroundings and local customs.

The aspirations of the highest political body of the Republic the state theologians tended to refract through Canon law, particularly the issues governing material and financial matters. The Senate sought counsel from legal experts in Naples and in Rome on several occasions pertaining to isolated episodes involving the Ragusans at the Italian banks, difficulties with tax collecting and legacy executions. In their devoted service to the Senate, the state theologians tried to distance themselves from the dissension within the Church (particularly between some Orders) and remain as loyal to the Church and its needs as possible. The collection of *consulta* housed at the Dubrovnik State Archives represents a valuable monument to scholarship and spiritual culture of the time.